Переклад Івана Драча

ДІЙОВІ ОСОБИ

Король Генріх VI.
Гемфрі, герцог Глостер, дядько короля, лорд-протектор.
Герцог Бедфорд, дядько короля, регент Франції.
Томас Бофорт, герцог Ексетер, двоюрідний дід короля.
Генрі Бофорт, двоюрідний дід короля, єпископ Вінчестерський, згодом кардинал.
Джон Бофорт, граф .Сомерсет, згодом герцог Сомерсет.
Річард Плантагенет, син Річарда, покійного графа Кембріджа, згодом герцог Йорк.
Граф Уорік.
Граф Солсбері.
Граф Сеффолк.
Лорд Толбот, згодом граф Шрусбері.
Джон Толбот, його син.
Сер Джон Фальстаф.
Сер Вільям Люсі.
Сер Вільям Глансдел.
Сер Томас Гаргрее.
Лорд-мер Лондона.
Річард Вудвіл, комендант Тауера.
Вернон, прихильник Білої Троянди, або родини Йорків.
Бассет, прихильник Червоної Троянди, або родини Ланкастерів.

Папський легат і два посли.
Законник.
Два тюремники.
Карл, дофін, згодом король Франції Карл VII.
Рене, герцог Анжуйський, король Неаполя.
Герцог
Бургундський.
Герцог
Алансонський.
Бастард
Орлеанський.
Губернатор Парижа.
Командувач французьких військ у Бордо.
Орлеанський
гармаш.
Його син.
Французький
сержант.
Прибрамник.
Старий пастух, батько Діви Іоанші
Маргарита, дочка Рене, згодом дружина короля
Генріха VI.
Графиня
Овернська.
Діва Іоанна, звичайно звана Жанною д'Арк.
Лорди, сторожа Тауера, герольди,
офіцери, солдати, гінці, слуги, злі духи,
що являються Діві.
Місце ді'г-почасти Англія, почасти Франція.

СЦЕНА 1

Вестмінстерське абатство.
Похоронний марш.
Вносять тіло короля Генріха V. його оточують герцоги Бедфорд, Глос"
тер та Ексетер, граф Уорік, єпископ Вінчестерський, ге*

рольдитаінші.
Бедфорд Запнися, небо, чорним! День, стань ніччю!
Комети, вісниці жахливих змін,
Махніть своїми косами з кришталю,
Збатожте збурені, лихі світила,
Що попустили Генріховій смерті,-
Він надто славен був, щоб жити довго!
Такого не втрачав наш край монарха.
Глостер До нього край наш короля не знав.
У всьому був він володар достойний.
Махне мечем — довкола всіх засліпить,
Розкине руки — ширше крил дракона!
А очі гнівним полум'ям яріли
І ворога вражали, гнали дужче,
Ніж сонце полудня в зіниці било.
Та що слова? Його діяння вищі.
Підносив руку він — і вже звитяжив.
Ексетер Чом не криваву несемо жалобу?
Помер, ніколи не воскресне Генріх,
А ми при дерев'яній цій труні
Безчесній перемозі смерті служим
Присутністю своєю — наче бранці,
Припнуті до тріумфу колісниці.
Чи ж випадає нам кляти планети,
Що славу нашу вбити завзялися?
Чи думать, що французи хитромудрі,
Жахнувшись величі, начаклували
І тим його до скону призвели?
Єпископ Він був король. Над королів король.
Французам буде не такий страшний
І судний день, як був їм вид його.
Звитяжив він, як бог благословляв;
Йому вимолювала цєркча успіх.
Глостер Та де вона, та церква? Голосінням
Його життя ви обірвали нитку.

Жадали ви зманіженого принца,
Щоб вас він слухався, немов школяр.
Єпископ Чого б ми не жадали, ти — протектор,
Керуєш принцом ти і королівством,
А сам боїшся гордої дружини,
Боїшся дужче, ніж творця чи церкви.
Глостер Та зась тобі про церкву! Плотське любиш.
А в церкву втрапиш — тільки й молиш бога
Що про погибель ворогів своїх.
Бедфорд Облиште чвари, духом ви змиріться!
До вівтаря з герольдами ходімо.
А замість золота кладімо зброю.
Пощо та зброя? Генріх наш помер!
Чекайте лихоліття, о нащадки!
Дитя не молоко, а сльози виссе,
Багном солоних сліз наш острів стане,
Оплачуть мертвих лиш самі жінки.
О Генріх П'ятий! Дух твій прикликаю!
Цю землю захисти, врятуй від чвар!
З ворожим світлом ти зітнися в небі!
Твоя душа ясніше засіяє,
Ніж зірка Цезаря, ще яскравіше...
Входить гонець.
Гонець Вітаю вас, високородні лорди!
Сумних вісток вам з Франції привіз я —
Про втрати, кровопролиття, поразки.
Ми втратили Гюйєнну, Реймс, Шампань,
Париж, і Орлеан, і Пуатьє.
Бедфорд Що перед мертвим Генріхом ти кажеш?
Тихіше! Бо, про ці почувши втрати,
Труну зламає і воскресне він.
#
Глостер То втрачено Париж? І здавсь Руан?
Коли б ожив, підвівся знову Генріх,
Від цих новин помер би він удруге.

Ексетер І як це сталося? Чи зрадив хто?
Гонець Не, зрада, ні! Лиш брак людей і грошей.
Поміж солдатів ширяться чутки,
Що розвели ви між собою чвари.
Тоді, як війську треба йти на битву,
Ви сваритесь, кому обняти провід:
Той за війну, але боїться жертв,
На бій летів би другий — крил нема,
Не тратячи й гроша, хотів би третій
Здобути мир підступними словами.
Збудись, дворянство Англії, устань!
Хай честі молодої лінь не стьмарить.
З герба твого лілеї вже зірвали,
Вже, Англіє, відтято півщита!
Ексетер Якби для похорону сліз забракло,
Від цих новин їх розлилося б море.
Бедфорд Я — регент Франції. Мої це вісті.
Подайте панцер мій. Я битись буду.
Геть непотрібне це вбрання жалобне!
Французам очі вирву, і криваво
З біди незбутньої вони заплачуть.
Входить 2-й гонець.
2-й гонець Ось, лорди, вам листи — лихі все вісті.
Вся Франція на Англію повстала,
Окрім кількох мізерненьких містечок.
Коронувався в Реймсі Карл, дофін;
У спілці він з Бастардом Орлеанським.
Рене, Анжуйський герцог, теж за нього,
Пристав до Карла й герцог Алансонський.
Ексетер Дофін коронувавсь? Біжать до нього —
Куди ж нам бігти від ганьби цієї?
Глостер На ворога — щоб за горлянку взяти!
Знесилився, Бедфорде? Я в бій піду.
Бедфорд Чому ти сумніваєшся в мені?
Вже подумки давно зібрав я військо,

Яке всю Францію покриє враз.
Входить 3-й гонець. ..:
$-й гонець Мої ласкаві лорди, вам до сліз,
Що над труною Генріха ллєте,
Я звістку прилучу про битву люту
Сміливця Толбота й лихих французів.
Єпископ Лорд Толбот виграв битву? Чи не правда?
3-й гонець О ні! Лорд Толбот битву ту програв.
Усе докладно вам я розповім.
Було десяте серпня. Лорд наш грізний
Облогу зняв і йшов від Орлеана,
Шість тисяч війська маючи лишень,
Коли французів понад двадцять тисяч
Опали зусібіч його зненацька.
Не мав часу він шикувати лави,
Прикрить списами лучників своїх.
Лише кілків насмикавши із плоту,
Безладно їх у землю повтикали,
Аби кінноту ворога спинити.
Тривала битва понад три години,
І Толбот доблесний над сподівання
Творив дива мечем своїм і списом,
Французів сотнями до пекла слав.
Ніхто не смів супроти нього стати,
Розлючений шугав він тут і там.
"Диявол в латах!" — вороги кричали,
І стало військо, здивувавшись дивом.
Його ж солдати, отаке уздрівши,
Відважно закричали: "Толбот! Толбот!" —
І люто кинулися в гущу битви.
Були б той злам звитяжний закріпили,
Якби не боягуз — сер Джон Фальстаф.
Він уперед тили мав повести
На поміч зомореним переднім лавам,
Та втік, удару навіть не завдавши.

Тут сум'яття зчинилось, різанина,
Кільцем смертельним ворог охопив нас.
Валлонець підлий, годячи дофіну,
У спину списом Толбота уразив —
Того, кому в лице не сміло глянуть
Всієї Франції добірне військо.
Бедфорд Убитий Толбот? Я себе уб'ю.
За те, що тут в розкошах байдикую,
А гідний проводир від зради гине —
Один, без помочі, в чужім краю.
3-й гонець О ні, живий він, та в полон узятий;
З ним разом лорди Скеле і Гангерфорд.
Всі інші вбиті чи також в полоні.
Бедфорд Я сам за нього викуп заплачу:
Дофіна з трону сторчголов я скину,
І стане викупом його корона.
За лорда одного я чотирьох
Французів дам. Прощайте! Поспішаю.
Я запалю у Франції вогні —
Відзначимо отак Георга свято.
Візьму з собою десять тисяч війська,-
Тремти, Європо, лийся, кров злодійська!
3-й гонець Покваптеся — облігши Орлеан,
Англійське військо слабшає дедалі.
Граф Солсбері благає допомоги,
Від бунту ледь утримує солдатів;
їх жменя відсіч полчищам дає.
Ексетер Ви ж, лорди, Генріхові поклялися
Дофіна Карла знищити або
Нещадно владі нашій підкорити.
Бедфорд Я пам'ятаю це — і вас лишаю,
А сам іду ладнатися в похід.
(Виходить)
Глостер До Тауера я мерщій полину,
Огляну артилерію, запаси.

Тоді малого принца короную.
(Виходить)
Ексетер Подамся в Елтем, де малий король,-'
Мене ж опікуном йому обрали,-^
І там подбаю за його безпеку.
(Виходить)
Єпископ І діло, й місце кожен має тут,
Я ж — осторонь. І прав мені немає.
Та довго я не буду без роботи.
Із Елтема я вкраду короля
І стану до державного руля.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Франція. Перед Орлеаном.
Фанфари.
Входять із сурмами й барабанами Карл, Алансон, Рене та військо.
Карл Правдивий Марса шлях на небесах
І на землі нам досі не відомий.
Чи ж він давно англійцягл сяяв? Нині
Нам усміхається — ми переможці!
Які міста тепер в руках у нас!
Ось біля Орлеана стоїмо.
Від голоду, як привиди, бліді,
Англійці нас тривожать раз на місяць.
Алансон Бо їм забракло каші та біфштексів.
Вони ж повинні жерти, наче мули,
І завжди шаньку мати біля морди,
А ні — то будуть наче мокрі миші.
Рене Чому ж б'єм байдиКи? Анумо, вдармо!
Таж грізний Толбот у полоні в нас.
Дурний шаленець Солсбері зостався,
В безсилім гніві жовч собі псує,
Бо ж ані грошей, ні бійців не має.
Карл Сурміть тривогу! Нападем на них!
Відновим честь поганьблену французів!

Хай той уб'є мене, хто запримітить,
Що я ступнув хоч крок назад із ляку.
Виходять.
Гамір битви. Французи відступають з великими втратами. Повертаються Карл,
Алансон, Рене та інші.
Карл Чи бачив хто таке? Ну, що за люди!
Пси, боягузи! Я б не втік нізащо,
Коли б мене самого не лишили.
Рене А Солсбері — вояка відчайдушний!
Так бився, мов життя йому набридло.
Вельможі інші, як леви голодні,
На нас, немов на здобич, накидались.
Алансон Наш Фруассар засвідчує в писаннях,
Що Англія за Третього Едварда
Своїх родила Олів'є, Роландів.
У цьому зноз переконались ми,
Адже лиш Голіафів та Самсонів
Шле в бій вона. Один їде на десять!
Кощаві голодранці! Хто б подум*ав,
Що з них такі сміливці та завзятці.
Карл Віддаймо цим рабам безтямним місто,
Бо голод їхню лють лише підсилить.
Я знаю їх — вони зубами скришать
Ці мури швидше, ніж облогу знімуть.
Рене Вони ж немов заведені машини —
Б'ють руки їхні, наче дзиґарі.
Хто витримав би стільки, як вони?
Гадаю, треба їх лишити — й годі.
Алансон Хай буде так.
Входить Бастард Орлеанський.
Бастард Де наш дофін? Іду я з новиною.
Карл Бастарде Орлеанський, тричі просим.
Бастард Такі сумні ви! Де бадьорість ваша?
Чи пригнітила так нова поразка?

Та не впадайте в розпач — поміч близько.
Привів до вас я дівчину святу,
Якій видіння, послане з небес,
Облогу стомливу звеліло зняти
И за межі Франції прогнать англійців.
У ній — пророцтва дар ще глибший, дужчий,
Ніж був у римських дев'яти сивіл.
Минуле і майбутнє бачить Діва.
Покликати її? Але повірте:
Мої слова правдиві й непомильні.
Карл То клич її.
Бастард Орлеанський виходить.
Та випробу вчиню їй.
Рене, зі мною місцем поміняйся,
Дивись суворо і питай велично,-
З'ясуємо, яка віщунка з неї.
Входять Діва і Бастард Орлеанський.
Рене Це ти нам, дівчино, чудес покажеш?
Діва Це ти, Рене, мене дурити хочеш?
А де дофін? А вийди-но вперед!
Я впізнаю тебе, хоч бачу вперше,
Усе мені відкрито,— не дивуйся.
На самоті поговорю з тобою.
Панове, відійдіть, лишіть удвох нас.
Рене Вона хоробро зразу йде на приступ.
Діва Дофіне, пастуха дочка я родом
І розум маю простий та невчений;
Лиш небо й матір божа захотіли
Осяяти мене, нікчемну й ницу.
Якось, коли ягнят я пасла ніжних,
А сонце щоки пражило мої,
Нараз вона постала перед мене
У повнім величі яснім видінні
І ниций стан лишити наказала,
Щоб від ярма я рідний край звільнила,

І обіцяла допомогу й успіх.
У сяйві й пишноті вона явилась,-
Непоказна, засмагла я була.
Вона мене промінням осінила,
И мене тепер ти бачиш у красі.
Питання став мені які завгодно,
Без роздумів тобі я відповім.
Як хочеш, то мою відвагу спробуй:
В бою явлю я силу нежіночу;
Наважся, і щасливий будеш тим,
Тобі я стану другом бойовим.
Карл Мене дивуєш ти високим словом.
На випробу твою поставлю доблесть —
В єдиноборстві ти зітнись зі мною.
Як переможеш — я тобі повірю,
Поступишся — то не повірю я.
Діва Готова я. Ось меч мій гостролезий,
По п'ять лілей карбовано обабіч.
На цвинтарі святої Катерини
В Турені я знайшла його між брухту.
Карл Почнімо з богом — не боюсь жінок я.
Діва Я ж не сахнуся перед чоловіком.
Б'ються; Діва перемагає Карла.
Карл Спини, спини свій шал! Ти — амазонка,
Мечем Деборд ти зі мною б'єшся.
Діва Мені допомагає матір божа.
Карл Хто б не поміг тобі, мені поможеш!
Жаданням я палаю нетерплячим:
Ти підкорила й серце, і десницю.
О Діво,— як таке твоє іменння,-
Тобі слугою, а не паном буду,
Про це тебе дофін французький просить.
Діва Я не освідчень нині жду від тебе:
На месницю мене обрало небо!
Лише як розгромлю ворожу зграю,

Тобі про нагороду нагадаю.
Карл Тим часом згляньсь на раба твого.
Рене Дофін із нею забалакавсь дуже.
Алансон Він хоче дівчину пізнати ближче,
А то б він так не затягнув розмови.
Рене Потурбувать? Бо ж він не знає міри.
Алансон. А ми самі хіба ту міру знаєм?
Жінки словами вміють заманити.
Рене Мій пане, то який же рішенець?
Ми Орлеан покинемо чи ні?
Діва Ні — недовіркуваті слабодухи!
Всі до останку бийтеся. Я — щит ваш.
Карл Я згоден з нею: виборем звитягу.
Діва Бичем англійців стать мені судилось.
Цієї ж ночі я зніму облогу.
Надійтесь на весну серед зими,
Відколи я меча зняла до' бою.
Мов кола на воді — земна вся слава:
Вони розширюються безупинно,
Аж поки згладяться і щезнуть зовсім.
Смерть Генріха — кінець англійським колам,
Розширилась і щезла їхня слава.
Я — мов галера та, зухвала й горда,
Що Цезаря несла з його судьбою.
Карл Чи надихав не голуб Магомета?
Тебе ж орел, напевно, надихнув!
Ані Єлена, мати Константина,
Тобі не рівня, ні Філіппа дочки.
Венери зірко, що на землю впала,-
Достойно як тебе пошанувати?
Алансон Та годі зволікань: до бою станьмо!
Рене Роби що можеш, жінко,— честь рятуй нам.
Розбий англійців і ввійди в безсмертя.
Карл Тож випробуймо віщування ці.
Одурить нас вона — нема пророків!

Виходять.

СЦЕНА 3

Лондон. Перед Тауером.

Входить герцог Глостер зі слугами в синіх
лівреях.

Глостер Я маю Тауер оглянуть нині.
Відколи Генріх вмер — боюся зради.
Де вартові? Чому тут не пильнують?
Гей, відчиніть! Наказує вам Глостер!

Слуги стукають у браму.

1-й вартовий
(за сценою)
Це хто так владно стукає у браму?

1-й слуга Прибув високородний герцог Глостер.

3-й вартовий
(за сценою)
Хто б він не був, не впустимо нікого.

1-й слуга Оце ти так протектора стрічаєш?

1-й вартовий
(за сценою)
Протектору хай буде бог протектор.
Кажу: ми робим те, що нам звеліли.

Глостер Хто вам звелів? Лиш я веліти можу!
Чи інший є протектор в королівстві?
Ламайте браму — я даю вам дозвіл.
Якийсь там конюх буде кпити з мене!

Глостерові слуги ломляться у браму Тауера.

Вудвіл ,
(за сценою)
Що там за гамір? Хто затіяв зраду?

Глостер Чи ваш це, коменданте, голос чути?
Ну ж, відчиніте, Глостера впустіть.

Вудвіл
(за сценою)
Терпіння майте, герцогу шановний.

Не можу брами відчинити вам.
Це кардинал мені заборонив.
Дістав я повеління не впускати
Сюди ні вас, ні ваших слуг — нікого.
Глостер Ти перевагу віддаєш йому,
Єпископу, чванливому прелату,
Якого наш король не міг терпіти?
Ти — недруг господу і королю.
Відкрий, бо викину тебе я геть.
1-й слуга Протекторові браму відчиніте!
Забаритеся — висадим її.
Входить єпископ Вінчестерський зі своїми слугами в рудих лів-
реях.
Єпископ Гей, властолюбний Гемфрі! Що це значить?
Глостер Попиську лисий! Не впускать мене?
Єпископ А ти... ти не протектор, не порадник,
Ти зрадник і загарбник прав чужих!
Глостер Геть, геть, відвертий змовнику, з дороги!
Ти затівав погибель королю,
Ти індульгенції даєш блудницям.
Я в твій же капелюх тебе укину,
Як не припиниш ти цього зухвальства.
Єпископ Ні, вимітайся ти, а я й не зрушусь.
Ось тут — Дамаск, а ти — проклятий Каїн,
Тож брата Авеля убий, як хочеш.
Глостер Ні, я не вб'ю, лиш прожену тебе.
Немов у пелюшках, в червоній ризі
Звелю геть звідси винести тебе.
Єпископ Посмій-но, спробуй. Чхаю я на тебе!
Глостер Що? Чхаєш? Ах, зухвальцю нечестивий!
Ану, шикуйтесь, люди! Голубі;
Гей, на рудих! Ти ж бороду свою
Ховай, бо вирву й надаю по пиці.
Топчу єпископський твій капелюх,
Не зважу ні на папу, ні на церкву,

Тебе за вуха добре попосмичу.
Єпископ Ти перед паттого відповіси!
Глостер Вінчестер пранцюватий ти єси!
Ану, мотуззям їх! Потурте добре.
Геть звідси, вовче ти в овечій шкурі,
Багряний лицеміре! Гетьте,— бурі!
Глостеройі: слуга долають* єписісопових.
На цей ґвалт входить лорд-мер Лондона з почтом.
Лорд-мер Соромтесь, лорда! Ви ж — верховна влада,
А мир порушуєте так зухвало!
Глостер Мир?' Ех, не знаєш ги" моєї кривди!
Цей Бофорї вже" ні бога не шанує,
Ні короля! Він Тауер загарбав!
Єпископ Оцей ось Глостер — ворог громадянству.
Він сіє чвару, зневажає мир,
Податками гам-ан свій напихає,
А віру в порох затоптати хоче.
Бо ж він протектор королівства, бачте!
Надумав зброю з Тауера взяти,
Аби собі' коршу захопити.
Глостер Оеь відповіде на m слова — удари!
Знову б*ються.
Лорд-мер При бійці отакій мені хіба що-
Закон для всіх тут нагадати треба.
Читай, окличнику,, та голосніше!
Окличник
(читав)
Люди всіх станів, що зібралися тут нині
озброєні, всупереч миру божому й людському, ми вам повеліває-
мо і наказуємо іменем його величності негайно розійтися по ваших
власних домівках, і забороняємо надалі, під страхом смертної
кари, носити, пускати в дію чи вживати меч, кинджал чи будь-
яку іншу зброю.
Глостер Не стану я порушником закону,
Та ми1 ще стрінемось колись, прелате.

Єпископ Так, Глостере, зустрінемось, будь певен,
Та кров'ю ти за цю заплатиш зустріч.
Лорд-мер Ідіть, бо скличу я людей з киями.
Цей кардинал1 пихатіший за чорта!
Глостер Прощай, лорд-мере, справив ти повинність.
Єпископ Ну ж, начувайся, Гемфрі відворотний,-
Я скоро голову тобі зніму.
Глостер і єпископ Вінчестерський зі своїми слугами ви"
хрдять.
Лорд-мер Розійдуться, то підемо І ми.
Як страшно кожен з цих вельмож лютився!
За сорок літ ні разу я не бився.
Виходять.
СЦЕНА 4
Франція. Орлеан.
Виходять на мур гармаш і його син.
Гармаш Чи знаєш ти, що Орлеан в облозі
І здобули англійці передмістя?
Син Я, тату, знаю, бо стріляв не раз,
Проте невлучно, жодного не вбив.
Гармаш Ось я навчу тебе, і ти не схибиш.
Я головний гармаш у місті цьому
І для заслуги маю щось зробити.
Мені сказали щойно шлиги принца:
Англійці, укріпившись в передмісті,
За нами стежать ,он з тієї вежі
Крізь потаємні гр,ати; звідти бачать,
Як найдощкульнвдіе вражати нас:
Стрільбою а чи нададом раптовим.
І, щоб зарадити біді такій,
Я проти вежі встановив гармату
І пильнував на чатах цілих три дні.
Ти ж попильнуй тепер, бо я не можу.
Як вистежиш когось, дай знать мені:
Мене у коменданта знайдеш ти.

(Виходить)
Син О не хвилюйся, батьку. Я ручуся:
Сам вистежу, тебе не потурбую.
српВтЖУ піДнімаються Солсбері, Толбот, сер Вїльям Гланздел.1
іеР Томас Гаргрев та інші.
Солсбері Мій любий Толботе! Уже вернувся?
Чи дуже зле було тобі в полоні?
І як нарещті ти зумів звільнитись?
Ну ж розкажи, прощу, нам тут на вежі.
Толбот Наш герцог Бедфорд у полон узяв
Хороброго Понтона де Сантрайля —
Отож на нього й виміняв мене.
Якось вони для глуму торгували
Мене на воїна низького роду;
Вже краще смерть, ніж отака зневага,
Так дешево оціненому бути!
Нарешті трапився достойний викуп.
Але Фальстаф зрадливий душу ранить,
Його я вбив би голими руками,
Аби над ним я зараз владу мав.
Солсбері Чому не кажеш, як було в полоні?
Толбот З зухвалим реготом, презирством, глумом
На ринку, на майдані, виставляли
Мене, немов позорище, для всіх
І називали пострахом французів,
Опудалом, яким дітей лякати.
Я ж, розлютившись, вирвався від варти
І нігтями каміння колупав,
Аби ганьби моєї свідків бити.
Мій грізний вигляд змусив їх тікати,
Ніхто не смів і близько підійти,
Щоб я не вбив його. В залізних стінах
Не мали за безпечного мене:
Вони вважали, що крицеві грати
И стовпи з граніту я трощу на друзки,

Тому стрільців приставили до мене;
Вони щомиті чатували так,
Що, тільки я у ліжку ворухнуся,
Були готові в серце вже стріляти.
Солсбері Ох, сумно слухати, як ти страждав!
За все, за все відомстимо сповна.
От зараз час вечері в Орлеані.
Я кожного крізь грати порахую —
Окопуються там вони. Анумо,
Поглянемо. Тебе цей втішить вид.
Сер Томас Гаргрев і сер Вільям Глансдел,
Чимшвидше висловте думки свої,
Де нам найкраще батарею ставить.
Гаргрев Біля воріт північних, я гадаю./
Глансдел А я б поставив біля бастіону.
Толбот А я морив би голодом це місто
Чи сутичками з нього кров цідив.
Постріл з міста. .
Солсбері і сер Томас Гаргрев падають.
Солсбері О боже, згляньсь над грішними над нами!
Гаргрев О боже, бідного мене помилуй!
Толбот Що за нещастя раптом нас спіткало!
Озвися, Солсбері, скажи хоч слово.
Як чуєшся, о дзеркало відважних?
Одну щоку тобі відбило з оком!
Проклята вежа і рука проклята,
Що завдали такого лиха нам.
Таж Солсбері тринадцять виграв битв!
У нього вчивсь війни сам Генріх П'ятий.
Під рев сурми і гуркіт барабана
Разив невтомно меч його блискучий.
Живий ти ще? Лиш розмовлять не можеш,
Та ще одне тобі лишилось око —
Благати в неба ласки. Навіть сонце
Одним лиш оком споглядає світ!

Не будь ласкавим, небо, ні до кого,
Коли для Солсбері не маєш ласки.
Перенесімо тіло й поховаймо.
Сер Томас Гаргрев, ти живий іще?
Озвись до Толбота. Хоч глянь на мене.
О Солсбері, збадьор свій дух, утішся,
Що ти не вмреш, аж поки...
Він ворухнув рукою і всміхнувся,
Немов сказать хотів: коли умру,
Пометись за мене — незабудь — французам.
Вчиню, Плантагенете, як Нерон;
На лютні гратиму, міста паливши,
Моє ім'я жахатиме французів.
Тривога; грім і блискавка.
Це що за буча? Аж на небі гамір!
Тривога звідки ця і звідки гук?
Входить гонець. —
Гонець Мілорде, лавою франдузи сунуть!
Дофін іде, ще й Діва Жанна з ним
(Пророчиця така в них об'явилась) —
Щоб змусить нас облогу з міста зняти.
Солсбері силкується підвестись і стогне.
Толбот Вмирущий Солсбері, о, як він стогне!
Волає невідомщена душа.
Я стану вам за Солсбері, французи!
Хай там дофін-дельфін чи Жанна-панна —
Мій кінь копитом їм серця розтопче
І мізки їм переміша з болотом!
Нум, Солсбері в намет перенесімо
Та й спробуєм, на що французи вдатні.
Виходять, несучи тіла.
СЦЕНА 5
Там же. Перед однією з брам.
Тривога, гамір битви. Входить Толбот, переслідуючи дофіна, 1 виходить за ним. Потім входить Д і в а, женучи перед собою англійців, і виходить

слідом за ними. Повертається Толбот.
Толбот Де міць моя? Де доблесть і потуга?
Війська тікають — зупинити годі.
Жене їх жінка в обладунку з криці.
Входить Діва.
Ось, ось іде вона. Зітнуся з нею.
Чортице, заклинаю я тебе:
Я кров пущу тобі, коли ти відьма,
До того відішлю, кому ти служиш.
Діва Йди, йди, це я, котра тебе зганьбить.
Б'ються.
Толбот Чи стерпиш, небо, пекла перемогу?
Я груди розірву, напружу доблесть,
В раменах руки викручу собі,
Але провчу повійницю нахабну.
Знову б'ються.
Діва
(відходячи)
Ні, Толботе, ще не твоя година,
А я доставлю в Орлеан припаси.
Як можеш — перешкодь. Та де тобі!
Йди, підбадьор людей своїх голодних
Та заповіт для Солсбері склади.
Цей день — він наш, і не останній він!
(Входить до міста з солдатами)
Толбот Думки мої — немов гончарний круг.
Не відаю, де я і що роблю.
Мов Ганнібал, не силою, а страхом
Вона жене нас і перемагає.
Так димом бджіл, а голубів — смороддям
Із вуликів, з голубників женуть.
Англійськими собаками нас звали,
А ми, як цуценята, скавчимо.
Коротка тривога.
Краяни, чуєте? Летіть у битву

Або левів з герба здеріть хутчій,
Зречіться батьківщини ви своєї,
Овець поставте в герб, а не левів!
Так вівці не полохаються вовка,
Так кінь чи бик не мчить від леопарда,
Як біжите ви від своїх рабів.
Тривога, знову сутичка.
Нічого не виходить. Знов у шанці!
Зі смертю Солсбері усі змирились,
Удару помсти не завдасть ніхто,
Бо Діва вже ввійшла до Орлеана,
І не змогли ми перешкодить їй.
Було б мені із Солсбері загинуть,
Ніж голову від сорому ховати!
(Виходить)
Тривога, англійці відступають.
СЦЕНА 6 , .
Там же.
Фанфари.
На мури Орлеана виходять Діва, Карл, Рене, Алансон і солдати.
Діва Розмайте наші прапори на стінах.
Звільнили Орлеан ми від англійців.
Так Жанна д'Арк тримати вміє слово.
Карл Святе створіння ти, Астреї донько,-
За подвиг славний як тебе вшаную?
Мов сад Адоніса — твої слова:
' Сьогодні цвіт, а завтра — вже й плоди.
Пророчицею, Франціє, пишайся!
Уже ж ми Орлеан відвоювали.
Не знав наш край щасливішого дня.
Рене Чом дзвони не задзвонять скрізь по місту?
Скажи, дофіне, хай вогні запалять,
Хай веселяться, бенкетують скрізь,
Святкуймо радість, що господь нам дав!
Алансон Вся звеселиться Франція по вінця,

Прочувши, як геройськи бились ми.
Карл Це Жанна, а не ми, перемогла,-
Короною я поділюся з нею,
І всі священики й ченці нехай
В процесіях співають їй хвалу.
Величнішу зведу їй піраміду,
Аніж Родопина, що у Мемфісі.
Коли ж вона помре, на знак шаноби
Нестимуть прах її у кращій урні,
Ніж самоцвітна Дарієва скринька,
У всі великі дні, у всі свята
Попереду всіх королів французьких.
Вже не благатимем Дені святого —
Одна у Франції свята — це Жанна!
Тепер бенкет ми королівський справим
У день звитяги, в золотий день слави.
Фанфари.
Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Біля Орлеана.
Підходять до брами французький сержант і двоє вартових,
* Сержант Займіть свої місця і пильні будьте,
Як шум зачуєте а чи солдатів
Побіля мурів — якнайшвидше нам
Давайте знати — у вартівні ми.
(Виходить)
Вартовий Гаразд, сержанте, ми сповістимо.
Хто ми такі? Впосліджена сірома!
Коли спокійно інші в ліжку сплять,
Вночі, у дощ, у холод — ми на чатах.
Входять Толбот, Бедфорд, герцог Бургундський і солдати із штурмовими драбинами.
Толбот Ви, регенте, й ви, герцогу преславний,

Чия заслуга — те, що Артуа,
Валлонія і Пікардія з нами,-
В цю ніч французи безтурботно сплять,
Весь день гулявши та бенкетувавши.
Тож скористаймося тепер з нагоди
І з ними поквитаймось за обман,
Де хитрощі з чаклунством поєднали.
Бедфорд Тюхтій французький! Щоб отак зганьбитись!
Зневірившись у силі рук своїх,
Зайти у спілку з відьмами і пеклом!
Герцог Бург. До пари зраднику і товариство.
Та що за Діва в них, свята немовби?
Толбот Подейкують, що то якесь дівча.
Бедфорд Дівча? А войовниче достобіса!
Герцог Бург. Глядіть, щоб не здалась вам чоловіком,
Коли вона під прапором французьким
Ще повоює так, як почала.
Толбот Із духами вони хай накладають,
А в нас твердиня — бог, з його ім'ям
На їхні мури видеремось ми.
Бедфорд Хоробрий Толботе, ми — за тобою.
Толбот Не всі гуртом, а ліпше, я гадаю,
Нам різними шляхами прориватись,
Щоб, як спіткає одного невдача,
Могли на ворога ударить інші.
Бедфорд Ну, я — до того місця.
Герцог Бург. Я — до цього.
Толбот Тут Толбот вилізе чи знайде скін.
За тебе, Солсбері, іду й за право
Твоє, королю Генріху. Покаже
Ця ніч, який я відданий обом вам.
Англійці видираються на мури з криками: "Святий Георг!", "Толбот!"
Вартовий До зброї! Вороги ідуть на приступ!
Французи стрибають через мури в самих сорочках.
Входять з різних боків напіводягнені Бастард, Алансон, Рене.

Алансон Ну як, панове? Чом не одяглися?
Бастард Ми раді, що хоч так змогли втекти.
Рене Збудились ми і вискочили з ліжка,
Біля самих дверей тривогу вчувши.
Алансон Відтоді як до зброї взявсь, ніколи
Я ще не чув про напад отакий —
Зухвалий, бойовий та відчайдушний!
Бастард Цей Толбот, певне, сам диявол з пекла.
Рене Коли не пекло з ним, то, мабуть, небо.
Алансон Он Карл. Аж дивно, як він уцілів.
Бастард Та що йому — порятувала Діва.
Входять Карл і Діва.
Карл Таке твоє, облуднице, мистецтво?
Спочатку ти підлестилась до мене,
Подарувавши успіх невеличкий,
Аби тепер ми втратили усе!
Діва За віщо, Карле, ти картаєш друга?
Не можу я весь час при силі бути,
Щоб, сплю я чи не сплю,— перемагать,
А ні — то буду винна перед вами.
О необачні! При путящій варті
Оця біда нас нагло не спіткала б.
Карл Провина ваша в цьому, Алансоне.
Цієї ночі ви, начальник варти,
Так занедбали цю важливу справу.
Алансон Якби усі пости так береглися,
Як ті, де пильнував сторожу я,
Нас не заскочили б отак ганебно.
Бастард Я добре пильнував.
Рене І я, мій-пане.
Карл І я ж так само — чи не цілу ніч
В її ДІЛЬНИЦІ і В СВОЇЙ ХОДИВ'
Весь час туди й сюди без відпочинку,
На всіх постах не раз міняв сторожу,-
То відкіля і як пройшли вони?

Діва Не дошукаєтесь, хто дужче винен.
Уже ж якесь та відшукали місце,
Пильноване недбало, і пробились.
Тепер лишається хіба одне'-
Зібравши розпорошені війська,
Придумати, як ворога дойняти.
Тривога.
Вбігає англійський солдат із: криком: "Толбот, Толбот!" Усі тікають, покинувши одежу.
Солдат А я покинуте собі візьму.
Крик "Толбот!" меч замінює мені,
Бо вже я здобичі вхопив чимало,
До цього ймення вдавшись, як до зброї.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Орлеан. У середині міста..
Входять Тол бот, 'Б є д форд, герцог Бургундський, капітан та інші.
Бедфорд Вже розвидняється, пощезла ніч,
Що землю крила смоляним плащем.
Сурміть відбій, погоню припинити!
Сурмлять відбій.
Толбот Хай тіло Солсбері сюди несуть,
Хай покладуть отут, на площі ринку,
Посеред міста клятого цього.
Обітницю його душі я сповнив:
За кожну краплю графової крові
Тут п'ятеро ф'рацузів полягло.
І, щоб прийдешність не могла забути,
Яку руїну номста принесла,-
В найкращім храмі їхнім споруджу
йому гробницю на спочинок вічний.
На ній, щоб кожен прочитати зміг,
Опишуть хай, як плюндрували місто,
І як підступно Солсбері убито,

І як жахав він Францію усю.
Але в кривавій різанині нашій
Чи бачив хто дофіна рятівницю,
Ту Жанну д'Арк, їх захисницю славну,
Чи ще кого з поплічників його?
Бедфорд Напевне, Толботе, як бій почався,
Раптово зігнані із ложа сну,
Вони поміж озброєних людей
Мур перескочили й побігли в поле.
Герцог Бург. Я сам, наскільки розрізнити міг
В диму й нічній імлі, сполохав наче
Дофіна і повійницю його,
Коли, рука в руці, вони тікали,
Мов голубки закохані, що й дня
Одне без одного прожить не можуть.
Коли ми лад відновимо у місті,
Всі сили треба кинути в погоню!
Входить гонець. ;
Гонець Вітаю, лорди! Хто в цім зборі славнім
Зоветься Толботом, чиї діла
Прославили його у нас надміру?
Толбот Я Толбот. Хто прислав тебе й навіщо?
Гонець Графиня найдостойніша Овернська,
Твоєю славою зачарувавшись,
О повелителю, прохає нині,
Щоб зволив ти відвідати її;
Хай має чим вона хвалитись людям:
Що бачила тебе, людину славну.
Герцог Бург. Ну, бачу вже, що скоро війни наші
В кумедні перетворяться забави,
Якщо жінки так зустрічей жадають.
Ви не зневажите цей милий заклик?
Толбот Тоді мені не вірте. Бо хоча
Ніяке чоловіче красномовство
Мене переконати не змогло б,

Та доброті жіночій я піддався.
А їй скажи: складаю дяку щиру
І упокорений прийду до неї.
А може, разом підемо, панове?
Бедфорд Ні, тут щось більше, ніж звичайна чемність.
Та й чув не раз я, що незвані гості
Приємні лиш тоді, як підуть геть.
Толбот Один піду, коли немає ради,
Сам випробую тої пані ґречність.
Гей, капітане! Підійдіть-но ближче.
(Шепоче тому на вухо)
Чи думку зрозуміли ви мою?
Капітан Так, пане мій, і все зроблю як треба.
Виходять.
СЦЕНА 3
Подвір'я замку графині Овернськрї.
Входять графиня і прибрамник.
Графиня Прибрамнику, запам'ятай наказ,
А сповнивши — мені ключі віддай.
Прибрамник Так, пані.
(Виходить)
Графиня Готова пастка. Як удасться все,
Я так уславлюсь подвигом своїм,
Як Томіріс-скіф'янка смертю Кіра.
Велика слава лицаря страшного,
Не менш разючі і його діла,
І рада.я на власні очі й вуха
У славі дивній цій переконатись.
Входять гонець і Толбот.
Гонець Як ви, ласкава пані, наказали,
Запрошення віддав — і ось лорд Толбот.
Графиня Вітаю щиро! Що? Хіба це він?
Гонець Так, пані, він.
Графиня Бич Франції? Невже!
Той грізний Толбот, що його ім'ям

Лякають матері дітей малих?
Я бачу, що чутки таки брехливі.
Гадала я — побачу Геркулеса
Чи Гектора з його суворим видом,
Могутнього статурою і зростом,
А бачу: це дитя, дурненький карлик!
Не може буть, щоб зморщений курдупель
Нагонив жах такий на ворогів.
Толбот Я, пані, вас насмів потурбувати,
Але оскільки в гніві світлість ваша,
Знайду я іншу пору для відвідин.
(Хоче вийти)
Графиня
(до гінця)
Чого це він? Спитай, куди іде?
Гонець Лишіться, лорде! Хоч скажіть, чому
Ви пані покидаєте раптово.
Толбот Хай знає — помиляється вона:
Я йду засвідчити, що Толбот — тут.
Повертається прибрамник із ключами.
Графиня Якщо ти справді Толбот, ти — мій бранець.
Толбот Я — бранець? Чий?
Графиня Мій, кровожерний лорде!
Тебе я заманила в замок свій.
Віддавна тінь твоя — мій вірний раб:
Серед картин моїх портрет твій висить.
А зараз станеться те саме з тілом:
Я ноги закую твої і руки,
Ті руки, що жорстоко стільки літ
Край плюндрували наш та убивали
Чи брали в бран синів або мужів.
Толбот Ха-ха-ха!
Графиня Смієшся ти, нещасний? Ще застогнеш.
Толбот Сміюсь, бо бачу, як ви захопились,
Тінь Толбота спіймавши у тенета.

Ще й хочете в жорстокості вправлятись!
Графиня Як? Ти — не Толбот?
Толбот — Я — справдешній Толбот.
Графиня То маю я не тінь саму, а й тіло!
Толбот Ні, ні, я тільки тінь себе самого,
Ви помиляєтесь: не тут-бо тіло.
Те, що ви бачите,— найменша частка,
Мізерна дещиця людини всеї.
Якби все тіло тут було, о пані,-
Воно таке широке і високе,
Що замок ваш його всього не вмістите.
Графиня Ви загадки загадувать мастак:
Мовляв, він тут і водночас не тут.
Тож як узгодити одне і друге?
Толбот Я зараз вам це покажу.
(Сурмить у ріг)
Б'ють барабани, гарматний залп. Входять солдати.
Що скажете? Чи ви переконались,
Що Толбот — тільки тінь себе самого?
А онде — тіло, м'язи, руки й сила:
Він бунтівливі шиї нею гне,
Міста він ваші зносить, край руйнує,
За хвильку землю цю ущент спустошить.
Графиня Звитяжний Толботе! Пробач образу.
Не менший ти, ніж слава повідає,
Та більший, ніж із вигляду здаєшся.
Хай суд поквапний не накличе гніву,-
Шкодую, що тебе не привітала
З пошаною, якої ти достойний.
Толбот О, не журіться й не судіте хибно
Про наміри мої, як ви судили
Із вигляду про міць мойого тіла.
Я зовсім не образився на вас
І не жадаю іншої відплати,
Крім однієї: дайте нам ласкаво

Вина й наїдків ваших скуштувать.
Солдатські шлунки завжди служать добре.
Графиня Від серця щирого я пошаную
Войовника великого в господі
Виходять.
СЦЕНА 4
Темпльський сад у Лондоні.
Входять графи Сомерсет, Сеффолк і Уорік, Річард Плантаге"
нет, Вернон і законник.
Плантагенет Вельможні лорди, що це за мовчанка?
Невже ніхто не вступиться за правду?
Сеффолк Були занадто голосні ми в залах,
І, може, сад для нас зручнішим буде.
Плантагенет Скажіть же, чи за правду я стояв,
А Сомерсет боровсь за хибне діло?
Сеффолк В науці права зроду я ледачий;
Не вмів нагнути волю до закону,
Тому закон до волі нахиляв.
Сомерсет Уоріку, ви розсудіте нас.
Уорік З двох соколів — котрий злітає вище,
Із двох собак — в котрої паща глибша,
Із двох клинків — котрий твердіший гартом,
Із коней двох — котрий з обох прудкіший,
Із двох дівчат — котра з обох звабніша,-
Я ще сяк-так зробити можу вибір.
Але в цих гострих каверзах закону
Я, далебі, дурніший за ворону.
Плантагенет Та досить цих манірних прибіднянь.
Так явно правда на моєму боці,
Що бачить і підсліпувате око.
Сомерсет А в мене правда складена так добре,
Так чисто, так сяйливо й очевидно,
Що й тим, хто зовсім без очей, помітна.
Плантагенет Неначе скуті ваші язики.
Що ж — висловіть свої думки без слів.

Хай кожен з вас, хто справжній дворянин
І честь свою обстоює несхитно,
Коли вважає, що моя тут правда,
Зірве з цього куща троянду білу.
Сомерсет Хай кожен, хто не боягуз підлесний
І має сміливість за правду стати,
Отак, як я, червону рве троянду.
Уорік Я не люблю яскравих барв; тому
Без ницого підлесництва й крутійства
З Плантагенетом рву троянду білу.
Сеффолк А я зірву червону з Сомерсетом
І цим скажу, що в і н стоїть за правду.
Вернон Спиніться, лорди, і не рвіте більше.
Аж поки не домовитесь, щоб той,
За кого менше зірвано троянд,
Своєю правотою поступився.
Сомерсет Незле це, добрий Вернене, виходить.
Коли програю — підпишуся мовчки.
Плантагенет Також і я.
Вернон Тоді заради щирості і правди
Я рву оцю бліду і чисту квітку —
За білу ружу віддаю свій голос.
Сомерсет Та не вколіться, бо своєю кров'ю
Забарвите її в червоний колір
І, проти волі, будете зі мною.
Вернон Коли за власну славу кров проллю,
Ця слава в мить одну загоїть рану,
І я на тому ж боці залишуся.
Сомерсет Гаразд, гаразд! Ну, далі! Хто ж іще?
Законник
(до Є&мврсега)
Якщо наука і книжки не брешуть,
То ви за справу стоїте криву.
На знак цього троянду білу рву.
Плантагенет Де ж, Сомерсете, докази твої?

Сомерсет У менте в піхвах, і вони, я певен,
Ураз троянду білу закривавлять.
Плантагенет А щоки в тебе — мов троянди наші.
Від страху зблідли і доводять цим,
Що правда не на вашій стороні.
Сомерсет Ні, ні, Плавтагенете, ні, неправда.
Бід. FHieу — не від страху. В тебе щоки
Від сорому палають, як троянди,
Та все одно не визнаєш помилки.
Плантагенет А чи твоя троянда не червива?
Сомерсет А чи твоя троянда не в шпичках?
Плантагенет В різких і гострих, щоб за правду стати.
Твоя ж черва сама себе зжере.
Сомерсет Знайду я друзів правду захистити.
Вони обстануть за мою троянду,
Туди Плантагенет і не поткнеться.
Плантагенет Клянусь оцим невинно-білим квітом —
Тебе я зневажаю, недоноску.
Сеффолк Не в той бік обертай свою зневагу.
Плантагенет Я, Пулю, вами обома гордую.
Сеффолк Погордою своєю подавися.
Сомерсет Ходім, ходім, мій славний Де-Ла-Пулю.
Про що нам розмовляти з мугирем?
Уорік Бог свідок, зводиш наклеп, Сомерсете.
Бо дід його був Кларенс Лайонел,
Едварда Третього законний син.
Чи ж вій мугир, з пракоренем таким?
Плантагенет Та він же тільки в цім священнім місці
Такий хоробрий на язик, нікчема.
Сомерсет Клянуся богом —~ ці слова обстою
На кожнім клапті рідної землі.
Хіба не був твій батько Річард Кембрідж
За зраду страчений? Скажи, хіба
Тебе ця зрада не заплямувала
І не позбавила дворянських прав?

Той злочин ще живе в твоїй крові.
Мугир ти, доки честі не повернеш.
' Плантагенет Король звелів мого скарати батька,
Та суд його законний не судив!
Не зрадник він, хоч страчений за зраду,
І не тобі, а тим, хто вищий тебе,
Цю правду доведу, як час наспіє.
А щодо тебе й спільника твого,
Я вас у книзі пам'яті відмітив,
Щоб покарати за оцю образу,
Отож глядіть, я попередив вас.
Сомерсет Ну що ж, ми будемо напоготові.
За кольором цим — недругів своїх
Ти у моїх прихильниках пізнаєш.
Плантагенет Клянусь душею, гнівну білу квітку,
Як знак ненависті моєї, сам я
Носитиму і друзі всі мої,
Аж доки чи зів'яне у могилі,
А чи розквітне з долею моєю.
Сеффолк Іди, нехай пиха тебе задушить,
І прощавай до зустрічі нової.
(Виходить)
Сомерсет Я йду, пихатий Річарде. Прощай.
(Виходить)
Плантагенет Така образа — і терпіти мушу!
Уорік Цю пляму, що вони кладуть на дім твій,
В парламенті ми скоро зітремо,
Де Вінчестера й Глостера помирять.
Як Йорка титулу тобі не вернуть,
То й я Уоріком не хочу бути.
Тим часом, як любові знак до тебе,
Супроти гордих Сомерсета й Пуля
Носитиму з тобою білу квітку.
І я пророчу — сварка, що сьогодні
Розбила нас на партії у Темплі,

І між трояндами війна запекла
Багато тисяч душ пошле до пекла.
Плантагенет Вам, добрий Верноне, я щиро вдячний
За те, що ви зірвали білу квітку.
Вернон Весь час носитиму її як вашу.
Законник І я також.
Плантагенет Вам дякую, панове.
Ходім обідать. Будьте наготові:
Ця сварка розіллє чимало крові.
Виходять.
СЦЕНА 5
Кімната в Тауері.
Два тюремники вносять Моргімера у кріслі.
Мортімер Моєї старості доглядачі,
Вмирущого мене лишіть самого.
Мов у людини, знятої із диби,
Так тіло в мене стомлене тюрмою,
А це волосся сиве — смерті вісник,
Мов у старого Нестора,— вже скін
Провішує Едмунду Мортімеру.
Ці очі — ніби лампи без оливи,
Уже тьмяніють, меркнуть, догоряють.
І плечі долу гне тягар нещастя,
А кволі руки — мов лоза усохла,
Що виснажено полягла на землю.
Проте ці ноги, вічно занімілі,
Нести цю грудку глини неспроможні,
Все ж до могили бистрокрило рвуться,
Бо втіхи іншої не бачу я.
Але чи прийде небіж мій, скажіть?
Тюремник Так, пане, прийде лорд Плантагенет.
Ми в Темпль послали, до його палати,
І нам відповіли, що прийде він.
Мортімер Удовольниться тим душа моя.
його біда не менша від моєї.

Відколи Генріх Монмут сів на трон,
Я, дотий бувши славним і великим,
Всього позбувся — волі і майна,
Та й Річардова слава потьмяніла:
Утратив він і спадщину, і честь.
Та скоро вже утішниця стражденних,
Смерть справедлива, миротворець вічний,
Нарешті визволить мене з темниш.
Якби ж минулось і його нещастя,
Щоб він утрачене собі вернув!
Входить Річард Плантагенет.
Тюремник Мій пане, небіж ваш уже прийшов.
Мортімер Річард. Плантагенет, мій друг* чи тут він?
Плантагенет Так, мій зневажений, нещасний дядьку,
Ваш небіж скривджений, ваш Річард тут.
Мортімер Мені спрямуйте руки, щоб обняв я
Його за шию в цю останню мить.
Скажіть, коли мої торкнуться губи
Його щоки,— я дам йому цілунок.
Та поясни, нащадку Йорків любий,
Коли і як покривджено тебе?
Плантагенет Зіпри свою літами гнуту спину
Мені на руку, й розповім усе.
Я з Сомерсетом нині сперечався;
І, розпустивши спритний свій язик,
Він батька смертю дорікнув мені.
Язик мені зв'язала ця обмова,
А то йому я гідно відповів би.
Тож, ради батька, добрий дядьку мій,
І ради честі всіх Плантагенетів,
І ради єдності розкрий причину:
Чому загинув батько мій, граф Кембрідж?
Мортімер Причина, небоже, була та сама,
Котра й мене в темниці осоружній
З юнацьких літ тримала та гноїла;

Вона його до згину привела.
Плантагенет Розкрий повніше, що то за причина,
Бо я не знаю і вгадать не можу.
Мортімер Я розповім, коли дозволить віддих
І смерть не прийде перше, ніж докінчу.
Дід короля теперішнього, Генріх
Четвертий, трон у небожа відняв —
У Річарда, що спадкоємцем був
Едварда Третього — як син єдиний
Його першонародженого сина.
Як сталась узурпація, то Персі,
Північні лорди, цим свавіллям диким
Обурені, розпочали війну,
Щоб посадить мене на трон англійський.
Бо ж Річард, молодим життя позбувшись,
Не залишив наступника прямого,
І я по ньому мав найбільше прав,
Тому що герцог Кларенс Лайонел,
Мій дід по матері, був третім сином
Едварда Третього, а Болінгброк —
Лиш Джона Ганта парості росток,
Четвертого в геройському поколінні.
Та в цій зухвалій спробі відновити
Моє законне право на корону
Вони життя збулись, а я — свободи.
А згодом, як на трон сів Генріх П'ятий,
Син Болїнгброка, то твій батько Кембрідж,
Чий батько — Едмунд Ленглі, герцог Йорк,
Узяв мою сестру, твою матусю,-
Тож він, до мене сповнившись жалю,
Зібрав потугу — визволять мене
й англійською короною вінчати.
Та, як і всі, граф доблесний загинув
На пласі, й славний Мортімерів рід
Утратив титули, права й надії.

Плантагенет В цім роді, пане мій, останній — ви.
Мортімер Це правда, я не породив дітей,
. І кволий голос мій — провісник смерті.
Ти — спадкоємець мій. Свого добийся.
Та будь обачний в клопотах трудних.
Плантагенет Твоє напучення дійшло до мене.
І все ж мені здається — страта батька
Була тиранством підлим і кривавим.
Мортімер Свої ходи готуй, небоже, мовчки.
Ланкастерський стоїть несхитно дім,
Немов гора, і нам його не зрушить.
Та зараз дядько твій цей світ покине,->
Так переносить двір свій володар,
Коли йому одне набридне місце.
Плантагенет Якби частину літ моїх віддати
Я міг, щоб твій продовжить вік похилий!
Мортімер Зробив би зле мені, як той різник,
Що тне і тне, де досить раз рубнути.
Не плач, хіба лиш посумуй за мною,
Та ще про похорон розпорядися —
І прощавай. Хай збудуться надії
І процвітає хай життя твоє!
(Вмирав)
Плантагенет Душі твоїй подаленілій — мир.
В темниці ти пробув, немов на прощі,
Немов пустельник, дні свої прожив ти.
Твої поради в грудях я замкну —
Хай тут лежать, а потім видно буде.
Несіть його. Подбаю я, щоб кращим
Був похорон, аніж його життя.
Тюремники виходять, несучи тіло Мортімера.
Згас присмерковий світоч Мортімера,
Погашений зажерливістю нижчих.
За кривди ці, за ці гіркі образи,
Що Сомерсет завдав моєму роду,

Колись, напевне, з честю відповім.
Тепер же до парламенту хутчіше!
Або свої права там віднайду,
Або із волі свій талан зведу.
(Виходить)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Лондон. Будинок парламенту.

Фанфари.

Входять король Генріх VI, Ексетер, Глостер, Уорік, Сомерсет, єпископ Вінчестерський, Річард Плантагенет та інші.

Глостер хоче подати скарг$; кардинал вириває її і шматує.

Єпископ Ти йдеш з обвинуваченням умисним,
Старанно обмізкованим доносом?
Ні, Гемфрі Глостер! Можеш — звинувачуй
Чи щось на карб мені ти закидай,
Але кажи без намислу, відразу,
Тоді і я без намислу, раптово
Дам відповідь на закиди твої.

Глостер Зухвалий попе! Ці священні стіни
Велять мені мовчати, а інакше
Ти б сам узнав, що кажеш недоладне.
Гадаєш, ніби я на цім папері
Списав усі твої препідлі вчинки,
Собі завдавши труд, бо неспррможен
Устами повторити слід пера?
О ні! Але твоє зухвальство злісне,
Твої смердючі й похітливі жарти,
Твою гординю навіть діти знають.
Ти — найлихіший з лихварів усіх,
Свавільний баламут і ворог місту,
Розпусний, хтивий більше, ніж годиться
І пастирю духовному, й вельможі.
Твоя підступність більш ніж очевидна —

Ладнав ти пастку на моє життя
І коло Тауера, й коло мосту.
Коли б твої просіяти думки,
То й сам король, я певен, в небезпеці
Від злоби й заздрості, що в серці в тебе.
Єпископ Тебе я зневажаю. Вас же, лорди,
Прошу послухать відповідь мою.
Якби я був зажерливий, амбітний,
Як твердить він,— невже б я бідним був?
Чом я не прагну вище піднестися,
Тримаюсь стану звичного свого?
А щодо чвар, то хто від мене більше
Мир любить, хоч мене і зачіпають!
Не це його дратує, любі лорди,
Не це все герцога розпломенило,
А те, що керувати хоче він лиш
Та й коло короля щоб він лиш був.
Це грім породжує у нього в грудях
І спонукає лаяти мене.
Та доведу — не гірший я за нього...
Глостер Не гірший ти? Байстрюк мойого діда!
Єпископ Величний пане! Ну, скажіть, а ви хто,
Як не пихатий і чванливий деспот?
Глостер Нахабний попе! Що ж, я не протектор?
Єпископ А я хіба вже не прелат церковний?
Глостер Атож — засів у церкві, мов розбійник
У замку над нахапаним добром.
Єпископ Безбожний Глостер!
Глостер Та зате ж у тебе
Побожний сан лише, а не життя.
Єпископ Рим відомстить!
Уорік Ото й грими в Рими!
Сомерсет А вам би, лорде, старших поважати.
Уорік Авжеж, аби єпископ переважив.
Сомерсет Мені здається — той, хто в бога вірить,

Належно має шанувати сан.
Уорік Скромніший мав би бути превелебний!
Прелатові галасувать не личить.
Сомерсет А що ж, як сан святий так зачіпають?
Уорік Святий чи не святий — однак негоже,
Бо Глостер же — протектор короля.
Плантагенет
(убік)
А ти припни язик, Плантагенете,
Щоб не сказали: "Не тебе питають,
В розмову з лордами не лізь, зухвальцю!"
А то б я Вінчестеру теж дошкулив.
Генріх Дядьки мої — і Вінчестер, і Глостер!
Вартівники священних благ вітчизни!
Прошу, молю, благаю вас обох,
Щоб поєднали ви серця в любові.
Яка тяжка це прикрість для корони,
Що так гризуться два шановні пери!
Повірте, лорди, серцю юнака:
Незгоди громадянські — це черва,
Що нашої держави силу точить.
Крики за сценою: "Геть, руді ліврей!"
Це що за гамір там?
Уорік Та то, напевне,
Зняли єпископові люди бучу.
Знову крики: "Каміння! Каміння!"
Входить лорд-мер Лондона з вартою.
Лорд-мер Шановні лорди! Генріху достойний!
Над містом нашим зжальтесь і над нами!
Єпископові й герцогові слуги —
Хоч зброю їм носить заборонили —
Каміння до кишень понапихали,
Зібралися у два гурти ворожі
І так навзаєм цілять в довбешки,
Щр декому вже й мізки розтовкли! ,

На кожній вулиці побито вікна.
Ми зі страху крамниці зачиняєм.
Входять, б'ючись, слуги Глостера і єпископа В і н ч естер с ького
із закривавленими головами.
Генріх Вам, як підданцям нашим, велимо:
Облиште битись, миру не ламайте!
Ви, дядьку Глостер, зупиніть цю чвару!
1-й слуга Як у мене віднімуть камінь — я зубами вцеплюся.
2-й слуга Роби що хочеш — не злякаюсь я! . .
' Б'ються знову.
Глостер Хто в мене служить, сварку цю лишіте!
Противну звичаям покиньте бійку.
3-й слуга Мілорде, знаємо: ви чоловік
І справедливий, і прямий, а родом
Лише від короля самого нижчий.
Не стерпим, щоб вельможу отакого,
Такого доброго вітця держави
Безчестив породряп якийсь нікчемний. .
Ми — і жінки з дітьми — всі будем битись
І гіриймем смерть від ворогів твоїх.
1-й слуга Хай руки відрубають нам —-відтяті
В бій кинуться, коли загинем ми.
Б'ються знову.
Глостер Негайно зупиніться, я кажу вам!
Коли ви справді любите мене,
То умовлянь послухайте моїх. :
Генріх О, як мені ці чвари душу ранять!
Як можете ви, Вінчестере, бачить
Мої зітхання і не поступитись?
Хто мав би жаль відчути, як не ви?
Хто має вчити нас, що ліпший мир,
Коли церковник тішиться розбоєм?
Уорік Ну ж, Вінчестер і Глостер, помиріться!
Бо короля затятістю своєю
Ви уб'єте й зруйнуєте державу.

Погляньте, скільки лиха, скільки згуби
Ви чварами накоїли своїми.
Як крові ви не прагнете — миріться!
Єпископ Хай піддається він, бо я не здамся.
Глостер Схиляюся — з жалю до короля.
А то попові швидше б серце вирвав,
Аніж дозволив, щоб його був верх.
Уорік Погляньте, Вінчестере, он же герцог
Геть відігнав і злість свою, і нехіть:
Чоло його, дивіться, прояснілої
Ви ж досі невблаганні і суворії
Глостер Ось, Вінчестере, руку подаю.
Генріх Соромтесь, дядьку! У казаннях ваших
Вчите: злоба*-страшний і смертний гріх.
Чого ж самі ви по своїй науці
Не чините, а сієте злобу?
Уорік Королю добрий! Це легкі докори.
Змирися, Вінчестере! Справді сором:
Тебе дитина вчить, як повестися,
Єпископ Гаразд, я герцогові поступлюся.
Рука за руку, за любові— любов,
Глостер
(Убік)
. Але боюсь я, що з нещирим серцем.
(Уголос)
Погляньте, співвітчизники* і друзі,
Цей знак послужить стягом перемир'я
Між сторонами нашими двома.
Кля"у,£я< богомц я не лицемірю.
Єпископ
(убік)
Клянуся богом, маю іншу гадку.
Генріх О добрий герцогу і дядьку любий!
Як я зрадів оцьому перемир^ю!
Йдіть, слуги, не тривожте більше нас

І подружіться, як пани зробили.
1-й слуга Гаразд! Піду до лікаря.
2-й слуга І я.
3-й слуга А я піду по' ліки до таверни.
Слуги, мер та інші виходять.
Уорік Ласкавий наш державцю, згорток цей
Прийміть. У ньому наші міркування
Про Річарда Плантагенета право.
Глостер Ви дуже добре, лорде мій, зробили.
Величносте, як зважите усе,
Великі є підстави повернути
Плантагенетові його права,
А надто з огляду на ті події,
Що в Елтемі про них вам розповів я.
Генріх Так, ті події — то було насильство.
Тому, шановні лорди, ми волієм,
Щоб Річард був поновлений в правах.
Уорік Хай Річарда поновлять у правах
І кривду батька сину відшкодують.
Єпископ Як хочуть всі, так Вінчестер бажає
Генріх Як Річард вірним буде, ми тоді
Всю повну спадщину йому дамо,
Яка належить нині роду Йорків,-
Адже від них веде він родовід свій.
Плантагенет Смиренний твій слуга тобі клянеться
Служить до скону чесно і покірно.
Генріх Стань на коліна біля ніг моїх.
За шану, явлену мені, тебе
Опережу мечем великих Йорків.
Встань, Річарде, Плантагенете справжній,
Устань, поновлений наш герцог йорк!
Плантагенет Встаю — хай вороги твої впадуть!
Як честь моя звелась, хай згине той,
Хто проти вас лиху намислив думку.
Всі Хвала тобі, могутній герцог Йорк!

Сомерсет
(убік)
Ганьба тобі, нікчемний герцог йорк!
Глостер Владарю, зараз вам рушать пора
До Франції, щоб там коронуватись.
Присутність короля любов породить
У підданих його і вірних друзів,
А недругів його позбавить духу.
Генріх Як Глостер скаже, Генріх так і вчинить.
Порада добра справу половинить.
Глостер Вже ваші кораблі напоготові.
Фанфари. Виходять усі, крім Ексетера.
Ексетер Чи в Англії, чи в Франції ми будем —
Бог відає один, що нас чекає.
Незгода, що зайшла оце між перів,
Під попелом нещирості жаріє
І полум'ям спахне колись нарешті.
Отак помалу тіло загниває,
Так заздрісний і ниций тліє розбрат.
Боюся я фатального пророцтва,
Що в ті часи, як Генріх П'ятий правив,
Було в дітей маленьких на устах:
"Усе, що Генріх з Монмута здобуде,
Те Генріх з Віндзора усе погубить".
І це так ясно видно, що надіюсь
Померти ще до тих часів лихих.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Франція, біля Руана.
Входить Діва і четверо солдатів, переодягнутих селянами, з мішками за плечима.
Діва Ось брама міста, ось Руана брама,
Яку ми хитрощами подолаєм.
Отож слова обачні добирайте,
Немовби ви прості собі селяни,

Прийшли пшеницю продавать на ринок.
Коли ввійти до міста пощастить нам
І ми побачим, що слабка сторожа,
Я нашим вірним друзям знак подам,
І Карл-дофін вдереться в місто з військом.
1-й солдат Мішками "у мішок" це місто візьмем
І станемо панами над Руаном.
Отож постукаймо.
(Стукає)
Вартовий
(за сценою)
Qui est la?*
* Хто там? (Фр.)
Діва Paysans, pairvre gens de France *.
Селяни ми, прийшли продать пшеницю.
Вартовий
(відчиняючи браму)
Заходьте. Дзвін уже дзвонив на ринку.
Діва Руане, повалю твої твердині!
(Входить із солдатами в місто)
Входять Карл, Бастард, Алансон, Рене та військо.
КарЛ Святий Дені, благослови цю хитрість,
Щоб знову мирно спалось нам в Руані.
Бастард З солдатами в Руан пройшла вже Діва,
Вже там вона. Та як покаже нам,
, . Де краще, найбезпечніше вступити?,
Алансон На тій он вежі смолоскип запалить.
. Він знаком буде тим, який покаже,
Де найзручніше нам іти на приступ.
Сходить на укріплення Діва із запаленим смолоскипом в руках.
Діва Дивіться, це весільний смолоскип,
Який Руан з'єднає і вітчизну,
А Толботові згубу провістить.
Бастард Поглянь, достойний Карле,— смолоскип
Для нас палає на вершині вежі.

Карл Нехай він сяє, мов комета помсти,
І провіщає недругів падіння.
Алансон Не гаймо часу — зволікання згубні!
Гукаючи: "Дофін!", анум на приступ!
І вибиймо при брамі всю сторожу. '
Тривога. Французи штурмують браму.
Тривога. З міста, б'ючись, виходить Толбог з англійськими солдатами.
Толбот О Франціє, за підступ цей заплатиш,
Якщо я зможу пережить його.
Ця Діва — чарівниця проклятуща;
Вона цю штуку втнула так зненацька,
Що ледве від французів ми втекли.
(Виходить)
Тривога. Сутички.
З міста виносять у кріслі хворого Бедфорда. Входять Толбот і герцог Бургундський. Потім на мури сходять Діва, Карл, Бастард Алансон та Рене.
* Селяни, бідні люди Франції (фр.).
Діва Добридень, лицаріТ Пшениці треба?
Попоститеся, герцогу Бургундський,
Бо дешево так купите не скоро!
Смакує вам із куколем хлібець?
Герцог Бург. Чаклунко, безсоромнице, повіє!
Глузуй, глузуй — ще вдавишся сама
Цим хлібом^ ще врожай ти прокленеш!
Карл Глядіть, щоб доти з голоду не вмерли.
Бедфорд Хай не слова — діла помстять за зраду!
Діва Що вдієш, сива бородо? І як?
У кріслі на турнір із смертю підеш?
Толбот Бридка французька відьмо, повна злості,
Оточена юрбою бахурів!
Чи ж личять насміхатися з сивин,
Напівживого звати боягузом?
Ох, дівкоі Ще зчеплюся я а тобою,

А ні — від сорому загине Толбот.
Діва Ти ба, який гарячий! Та мовчу:
Як Толбот загримить, то буде дощик.
Англійці радяться пошепки.
Ого, парламент? Хто ж у вас промовець?
Толбот Посмієте на бій у поле вийти?
Діва Чи ваша милість має нас за дурнів?
Щоб ми здобутим знову ризикнули?
Толбот Не до сварливої Гекати мовлю,-
До тебе^ Алансоне, і до решти:
Чи вийдете на бій ви, як солдати?
Алансон Синьйоре, ніі
Толбот Повішайтесь, синьйори!
Вам, ниці хлопи, тільки мулів пасти!
Мов селюки, за муром поховались,
А зброї не піднімуть, як дворяни.
Діва Ходімо, полководці, геть із мурів,
Бо видно, що лихе намислив Толбот.
Бог з вами, пане! Вийшли ми сказати
Лиш те, що ми в Руані.
Діва та інші сходять з мурів.
Толбот І ми опинимось там незабаром,
А ні — то слава Толботова згине.
Клянись, Бургундцю, честю родовою,
Що постраждала від образ французьких,
Це місто знов узяти чи померти.
А я клянуся Генріхом Англійським,
Його вітцем, що звоював цей край,
Левиним серцем Річарда-героя,
Похованим отут-таки, в Руані,-
Відвоювати місто чи померти.
Герцог Бург. Така й моя обітниця хай буде.
Толбот Ходім, але спочатку ми повинні
Про герцога вмирущого подбати.
Ми вас помістимо в зручнішім місці,

Придатнішім для хворого й старого.
Бедфорд Ні, лорде Толбот, не ганьбіть мене:
Зостанусь тут, під мурами Руана,
Й ваш успіх поділю чи ваше лихо.
Герцог Бург. Дозвольте, Бедфорде, переконать вас.
Бедфорд Ні, не відносьте! Я читав колись,
Як смілий Пендрагон на бойовище
Прибув у ношах, хворий, і звитяжив.
Серця солдатів покріплю я нині,
Бо в них немов себе самого бачу.
Толбот Незламний дух у немічному тілі!
Хай буде так! Господь хай береже вас!
Бургундський герцогу, не зволікаймо,
Але зберімо сили всі скоріше
І вдармо на чванливих ворогів.
Виходять усі, крім Бедфорда та його слуг.
Тривога, сутички. Входять сер Джон Фальстаф і офіцер.
Офіцер Сер Джон Фальстаф, куди так спішите?
Фальстаф Куди, куди! Рятуюся, тікаю!
Ми знов, здається, будемо побиті.
Офіцер А Толбота покинули в біді?
Фальстаф Всі Тол боти життя мого не варті!
(Виходить)
Офіцер Бодай добра не знав ти, боягузе!
(Виходить)
Відбій, сутички. Вибігають з міста Діва, А лан соя,
К а р л та і н ш і.
Бедфорд Тепер спокійно, душе, відлітай,
Адже поразку ворога я бачив.
У чому дурнева надія й сила?
Недавно ви зухвало насміхались,
Тепер втекти, порятуватись раді.
(Вмирає, його виносять у кріслі)
Тривога.
Входять Толбот, герцог Бургундський та

інші.
Толбот За день один утратити й вернути —
Хіба це не подвійна честь, Бургундцю?
Прославмо ж господа за цю звитягу!
Герцог Бург. О грізний Толботе-войовнику!
Бургундія в своїм поставить серці
Твоєї слави монумент величний.
Толбот Спасибі, герцогу. Де ж нині Діва?
Либонь, сам чорт проспав, не допоміг їй.
Де хвастощі Бастарда, кпини Карла?
Завмерло все? Похнюпився Руан,
Що з нього утекли такі завзятці.
Ми зараз тут, у місті, зробим лад,
Поставимо надійних офіцерів,
А далі — всі в Париж до короля,
Бо там він із двором розташувався.
Герцог Бург. Що Толботові добре, те й мені.
Толбот Та перше, ніж рушати звідси в путь,
Ми Бедфордові шану віддамо —
Його в Руані гідно поховаєм.
Світ хоробрішого не знав солдата,
Шляхетнішого серця двір не бачив.
Та й королі, й царі — підвладні смерті.
Такий кінець людської круговерті.
Виходять.
СЦЕНА 3 ,
, Рівтна біля Руана. . :
Входять К а р я, Б-а є тард, Алансон, Діва та
військо,
Діва Хай не бентежить, принце, вас поразка,
Не побивайтесь, що Руан відбито.
Жура жере іржею, не лікує,
Того, що сталося, назад не вернеш.
Нехай шаленець Толбот тріумфує
І розпускає, мов павич, хвоста,-

Ми вискубем йому те пишне пір'я,
Коли дофін і всі за мною підуть*
Карл Ти нами досі добре правувала,
І вірили ми всі в твоє мистецтво.
Одна невдача віри ще не нищить.
Бастард Ти розумом знайди таємну хитрість,
І ми на цілий світ тебе прославим.
Алансон Поставим статую в святому місці,
Тобі молитись будем, як святій.
Лиш, мила Діво, ти подбай про нас.
Діва Хай буде так, як вам порадить Жанна.
Вмовляннями із лестощами разом
Ми герцога Бургундського спокусим
Покинуть Толбота й до нас пристати.
S
Карл Якби-то ми змогли зробити це,
То Генріхові зайди геть пощезли б
І Англія б не величалась так;
Ми б їх з країни нашої прогнали.
Алансон їх виженемо з Франції навіки,
Щоб не зосталось тут їм ані графства.
Діва Вельможне панство, ви лишень дивіться,
Як добре я звершу цю пильну справу.
Віддалік чути барабанний бій.
Ви чуєте? Зі звуку барабанів
Збагнули ви — англійці йдуть в Париж?
Англійський марш.
Входить і проходить віддалік Толбот зі своїм вій-
ськом.
З розпущеними стягами йде Толбот.
І все англійське військо йде за ним.
Французький марш.
Входить герцог Бург у н д с ь к и й зі своїм
в і і еь ко м.
А в ар'єргарді — герцог із загоном.

На наше щастя, задніх він пасе.
Сурміть переговори, йдем до нього.
Сурмлять до переговорів.
Карл Переговори з герцогом Бургундським!
Герцог Бург. Жадає хто переговорів з нами?
Діва Його високість Карл, дофін французький.
Герцог Бург. Що скажеш, Карле? Швидше! Я спішу.
Карл Ти, Діво, причаруй його словами.
Діва Бургундський вождю, Франції надіє,
Дозволь покірно мовити рабі.
Герцог Бург. Кажи, але не набридай занадто.
Діва На край свій глянь, на Францію багату:
Як пограбовані міста й містечка,
Як їх жорстокий ворог сплюндрував!
Поглянь, як мати — на дитя кохане,
Що смерть йому вже очі закриває,
. На Францію знеможену поглянь,
На рани глянь, на ті жахливі рани,
Яких ти сам завдав їй нерозважно.
Свій гострий меч ти в інший бік спрямуй"
Бий тих, що ранять, а не рань своїх.
: І крапля крові із грудей вітчизни
Тебе хай дужче засмутить, аніж
Потоки сукровиці ворогів.
З рікою сліз ти повернись до нас
І змий ганебні плями з батьківщини.
Герцог Бург. Вона мене словами так чарує,-
Чи це мене пом'якшує природа?'
Діва А ще ж бо Франція уся волає:
Ти не від батька-герцога родився!
Ну що тебе єднає із чваньками,
Які тобі лише до часу вірять?
Коли осяде Толбот міцно в нас,
Награвшися тобою, зла знаряддям,
То Генріх Шостий стане в нас за пана,

І випхають тебе, як жебрака.
Звертаємось до розуму твого!
Ось, зауваж, підтвердження на доказ:
Твій ворог лютий, герцог Орлеанський,-
Хіба не був він у англійців бранцем?
Вони ж, прочувши те, що він твій недруг,
Без викупу на волю відпустили,
На зло Бургундцеві і всім, хто з ним.
Супроти співвітчизників воюєш,
З убивцями своїми об'єднавшись!
Тож повернись, заблуканий державцю,-
Карл з друзями тебе в обійми прийме.
Герцог Бург. Я переможений — гучні слова ці,
Немов гармати постріли, лунали,
Ледь не примусили схилить коліна.
Прости, вітчизно, ви простіть, краяни,
Прийміть, панове, щирі ці обійми,-
Мої війська і вся потуга — ваші.
Прощай же, Толбот,— більш тобі не вірю!
Діва
(убік)
Француз французом — і туди, й сюди!
Карл Вітаєм, герцогу! Ти воскресив нас!
Бастард І мужністю новою груди сповнив.
Алансон Чудово роль свою зіграла Діва
І заслужила золотий вінець.
Карл Ходімо ж, та з'єднаймо наші сили,
Й подумаймо, як ворогам нашкодить.
Виходять.
СЦЕНА 4
Париж. Королівський палац.
Входять король Генріх, Глостер, Йорк, Сеффолк, Сомерсет,
Уорік, Ексетер, Вернон, Бассет, єпископ Вінчестерський
та інші. Назустріч їм — Толбот зі своїми офіцерами.
Толбот Королю добрий і шановні пери!

Коли почув, що прибули сюди ви,
То припинив війну я тимчасово,
Щоб сповнити монархові повинність.
На знак чого ось ця рука моя,
Що п'ятдесят фортець вже підкорила,
Дванадцять міст та сім міцних містечок,
А ще взяла в полон п'ятсот дворян,-
Кладе вона цей меч до ваших стіп.
Я, серцем та душею вам покірний,
Приписую цю всю звитяжну славу
Спочатку богові, а потім — вам.
(Схиляє коліна)
Генріх Мій дядьку Глостер, це той самий Толбот,
Що так давно вже Францію тримає?
Глостер Так, владарю, якщо це вам завгодно.
Генріх Ласкаво просимо, звитяжний вождю!
Ще змалечку, хоч не старий я й досі,
Я часто чув від батька, що бійця
За вас мужнішого ще не бувало.
Давно ми знаємо про вірність вашу,
Про вашу службу чесну і звитяги,
Та ви не знали наших нагород,
Бодай подяки — й тої не відчули,
Бо ми не бачили ще вас в обличчя.
Тож уставайте; за заслуги ваші
Ми графом Шрусбері вас титулуєм.
На нашу коронацію прибудьте.
Фанфари.
Виходять усі, крім Вернона та Бассета.
Вернон Ну, сер, ви так лютилися у морі
І так ганьбили колір, що ношу я
На честь мого патрона-лорда йорка...
То чи повторите слова глузливі?
Бассвт Аякже, сер,— коли і ви посміли
Так розпустить гавкучий свій язик

Проти мого патрона — Сомерсета.
Вернон Який він є, таким його вважаю.
Бассет Яким же? Чим від Йорка гірший* він?
Вернон А тим, що гірший. Ось де маєш доказ!
(Б'є його)
Бассет Непіднику! Закон про зброю*знаєш,
Що-при дворі за меч — на місці смерть,
А тс б я-кров пустив тобі із серця.
Але-піду до короля просити,
Щоб дозвіл дав помститись за образу.
Ще стрінемось, поганцю; Начувайся!
Вернон Гаразд, падлюко,— буду там, де й ти,
І стрінемося швидше; ніж бажаєш.
Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА І

Париж. Трнна зала.
Входять король Генріх, Глостер; єпископ Вінчестерськнй,
Ексетер, Иорк, Сеффолк; Сомерісет, Уорік, Толбот, губер-
натор Парижа— та інші.
Глостер— Єпископе,, корону возложіте!
Єпископ Храни нам, боже, Генріха-монарха!
Глостер Прийміте, губернаторе, присягу.
Губернатор схиляє коліна.
Лише його за короля вважати;.
За друзів мати тих, хто друг йому,
Не мати інших ворогів, крім тих,
''' Хто учиняє зло його Державі.
Робіте так, і хай вам бог поможе.
. Губернатор виходить.
Входить сер Джон Фальстаф.
Фальстаф Володарю, як я спішив з Кале,
Щоб на коронування ваше встигнуть,
Від герцога Бургундського листа

Мені вручили — передати вам.
Толбот Ганьба тобі з тим герцогом повік!
'"' Лякливий рицарю, я клявсь: як стріну —
Зірву Підв'язку геть з ноги твоєї.
(Зриває з нього орден Підв'язки)
' І ось зірвав, адже не по заслузі
Тебе відзначили званням високим.
,, . .0 Генріх царствений, шановні лорди!. .
., Таку запальність ви мені даруйте.
Цей боягуз у битві при Пате —
Де я всього шість тисяч війська мав,
Французи ж — більше ніж півсотні тисяч,-
І ще як сутичка й не починалась,
Чкурнув, мов зброєносець-новачок.
Ми ж втратили над тисячу бійців;
Я сам, та й інші воїни-дворяни,
Заскочені зненацька, в бран попали.
Скажіть — хіба не слушно я вчинив?
Невже повинен боягуз носити
Відзнаку рицарства? Скажіть мені.
Глостер Коли по правді, це ганебний вчинок.
Простому воїну таке не личить,
, . , . .. : Тим більше рицарю і командиру.
Толбот Іще тоді, коли Підв'язки орден
Засновано, то рицарі його
Були шляхетні, доблесні, хоробрі,
Всі славу добували у боях
І не сахались лиха ані смерті,
Були рішучі в випробах найбільших.
А хто не має цих чеснот і сліду,
Той лицарське ім'я привласнив підло
І тим шановний орден цей знеславив.
Коли.б мені припало буть суддею,
.Точесті позбавляв би я усіх,
Хто родом хвалиться своїм високим,

Хоч народився, мов пастух, під тином.
Генріх Ганьбо для співвітчизників! Ось присуд:
Колишній рицарю, геть забирайся!
Під страхом смерті геть іди від нас.
Фальстаф виходить.
А зараз ви, протекторе, читайте,
Що пише дядько наш, Бургундський герцог.
Глостер І що це значить? Склад і лад змінив він.
Так просто й грубо пише: "Королю!"
Чи він забув, хто володар його?
А чи коротке це титулування
Засвідчує, що він уже не з нами?
Що ж пише він?
(Читає)
"З причин важливих вельми,
Зворушений руїною вітчизни
І жалісними скаргами людей,
З яких видушуєте ви всі соки,
Покинув я злочинну спілку вашу
І об'єднався з Карлом Валуа,
Законним королем усіх французів".
Жахлива зрада! Чи можлива річ,
Щоб у союзі, в дружбі, в клятвах ревних
Знайшлась така підступність криводушна!
Генріх Що? Дядько мій бургундський збунтувався?
Глостер Так, владарю, він ворог ваш тепер.
Генріх Чи це найгірше, що цей містить лист?
Глостер Найгірше все, королю, що він пише.
Генріх Ну що ж, лорд Толбот відповість йому,
За зраду цю суворо покаравши.
Що? Ви незадоволені, мілорде?
Толбот О ні, я задоволений, владарю.
Якби не випередили мене ви,
Я сам цього доручення просив би.
Генріх Збирай потугу і рушай на нього.

Нехай відчує, що не терпим зради
І що ганьба — із друзів збиткуватись.
Толбот Іду, володарю, з бажанням щирим,
Щоб ви поразку недругів узріли.
(Виходить)
Входять Вернон і Бассет.
Вернон Володарю, на герць дозвольте стати.
Бассет й мені, королю, битися дозвольте.
Йорк Це мій слуга. Послухайте його.
Сомерсет А це ось — мій, прошу для нього ласки.
Генріх Стривайте, лорди, дайте їм сказати.
Скажіть, панове, що це за волання?
Чому і з ким жадаєте ви битись?
Вернон Королю, з ним — покривдив він мене.
Бассет Владарю, з ним — мені завдав він кривди.
Генріх У чому ж кривда ваша обопільна?
Скажіть спочатку, й відповім я вам.
Бассет Ми з Англії до Франції пливли.
Цей чоловік презаздрісно й презлісно
Дражнив мене трояндою цією:
Мовляв, вона червона, ніби щоки
Мого патрона, лорда Сомерсета,
Що з сорому так буйно зайнялися,
Коли уперто відкидав він правду
У суперечці про питання з права,
Яка зайшла у них із лордом Йорком.
Він ще й слова лайливі уживав.
Щоб спростувати наклеп цей лихий
Й мойого пана гідність захистити,
Прошу я дозволу на герць із ним.
Вернон Того ж і я, володарю, прошу.
Адже, хоч навигадував він тут,
Аби прикрасити зухвалий намір,
Та знайте: перший зачепив мене він,
Образивши оцей мій білий знак:

Мовляв, моєї квітки колір свідчить
Про полохливий дух мойого пана.
Йорк Коли ж злобу облишиш, Сомерсете?
Сомерсет Твоя таємна злість, мілорде Йорк,
Як хитро не ховай, на волю рветься.
Генріх О боже! Що за безум тьмарить мізки,
Що через наймізернішу марницю
Розкольницькі змагання постають!
Кузени любі Йорк і Сомерсет,
Я вас благаю: помиріться щиро!
Йорк Хай поєдинок розбрат цей розв'яже,
А потім накажіть уже миритись.
Сомерсет Ця суперечка нас лиш зачіпає,
Тож ми самі розв'яжемо її.
Йорк Ось виклик мій. Приймай же, Сомерсете.
Берном Ні, хай розв'яжеться, де й виник, спір.
Бассет Достойний лорде, вашу дайте згоду.
Глостер Що? Згоду? Та прокляття вашій спірці
Й вам із базіканням нахабним вашим!
Васали чваньковиті, о ганьба вам,
Що ви шумливим глумом непристойним
Тривожите і короля, і нас!
І ви, панове, чините недобре,
Що терпите такий непослух їхній,
Ще й користаєтесь ротами злими,
Щоб чвари поміж себе розпаляти.
Послухайте мене і схаменіться.
Ексетер Миріться. Короля ви засмутили.
Генріх Наблизьтесь, ви, що битися хотіли.
Коли добра ви хочете від мене,
: Повеліваю вам забути сварку.
А ви, панове, пам'ятайте, де ми— (
У Франції, серед людей несталих.
Коли вони побачать наші чвари,
Що поміж нас немає згоди зовсім, "

Тоді-то й зважаться вони, голодні,
, На непокору, на зухвалий бунт! , ,
А ще ж який нас сором заплямує,
Коли почують владарі чужинські,
Що за нікчемну річ, за цяцьку марну
Вельможі Генріхові найзначніші
Себе і разом Францію згубили!
Вітця мого здобутки ви згадайте,
Подумайте про мій незрілий вік!
Не дайте втратити через дрібницю
Оте усе, що оплатили кров'ю.
Я буду посередником у сварці.
Нехай ось причеплю я цю троянду —
(пришпилює червону— троянду)
Чи ж це причина, щоб подумав хтось,
Що ближчий Сомерсет мені від йорка?
Обидва родичі, люблю обох.
Чи в докір хто мені корону ставить,
Боє корона в короля шотландців?
Ваш розум вас переконає швидше,
Ніж спроможуся я чогось навчити.
Тому, як з миром ми сюди прийшли,
Так будьмо в мирі, у любові будьмо.
Кузене Йорк, ми призначаєм вас
Буть нашим регентом земель французьких,
А вам, шановний лорде Сомерсете,-
Ми пропонуєм об'єднати зараз
Свою кінноту і його піхоту.
І, як нащадки гідні ваших предків,
Як короля васали найвірніші,
Бадьоро руште разом і спрямуйте
Свій лютий гнів на недругів держави.
А я та лорд-протектор з усіма,.
Перепочивши, до Кале вертаймось,
А там — до Англії, де я невдовзі

Надіюсь вас зустріть як переможців
І полонених Карла, Алансона
Та їхнє віроломне кодло все.
Фанфари.
Виходять усій крім Иорка, Уоріка, Ексетера і Вернена.
Уорік Мілорде Йорк, погодьтеся: король
Зїграв оратора сьогодні славно.
Йорк Авжеж, зіграв. Та прикро все ж мені,
Що квітку Сомерсета вибрав він.
Уорік Пусте! Гадаю, то була лиш примха.
Нічого злого він не мав на гадці.
Йорк Коли б то так!.. Але облишмо це,
Бо кличуть нас нагальні інші справи.
Виходять усі, крім Ексетера.
Ексетер Зробив ти добре, Річарде, що змовчав,
А ТО(якби прорвався запал твій,
Тоді б перед очима в нас розкрилось
Ще більше ворожнечі, більше сварки,
Ніж уявити ми собі могли б,
Та й найдурнішому все добре видно...
Хто бачить сварки ці поміж дворянством,
Цю штовханину і гризню шалену,
І сварки ці розкольницькі затяті
Поміж улюбленцями при дворі,
Той скаже, що добра нам не діждати.
Біда, коли в руках дитини скіпетр,
Але ще гірше, як приносить заздрість
Розкол, руїну і тяжку розруху.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Перед мурами Бордо.
Входить під звуки сурм і барабанів Толбот з військом.
Толбот До брам Бордо іди, сурмачу мій,
Французького командувача клич.
Сурмач сурмить до переговорів. На мур виходять командувач французі

ких військ та інші.
Джон Толбот — полководець короля
Англійського — вам заклик подає,
Щоб відчинили нам бордоську браму,
Покору виявили, і своїм
Ще щоб назвали нашого монарха,
Й засвідчили підданські почуття,-
Тоді я геть із військом відійду.
Якщо ж ви не погодитесь на мир,
Вас три мої сподвижники чекають:
Кістлявий голод, криця і вогонь.
Вони ^рівняють із землею ваші
Укріплення і небосяжні вежі,
Коли любов немила наша вам.
Командувач Зловісна і жахлива сово смерті,
Народу нашого канчук кривавий!
Близький кінець твоєї тиранії,
До нас не ввійдеш ти, хіба лиш мертвий!
Я запевняю, ми тут укріпились
І досить сильні, щоб за муром битись.
Коли відступиш ти, дофін готовий
Із пастками війни тебе опасти.
По кожен бік розставлені загони
Тебе затисли і втекти не пустять.
Нема нори, куди б ти міг шмигнути.
Лиш смерть тебе чекає — певну здобич,
Бліда погибель дивиться в обличчя!
Французів десять тисяч присяглося
Свої гармати грізні розрядити
Ні в яку іншу християнську душу —
Англійцю Толботе,— лише у тебе.
Ось ти стоїш — живий, відважний, дужий,
З непереможним, нескоренним духом!
На честь твою — оце остання шана,
Яку я, ворог твій, тобі віддам.

Як тільки в цій ґгосудині пісок
* Закінчить свій немилосердний біг,
Ці очі, що тебе квітучим бачать,
Тебе побачать мертвим і блідим.
Віддалік чути барабанний бій.
Ось, чуєш? Це дофіна барабан!
Лунає він, немовби дзвін на сполох,
Тобі вселяє в душу страх і трепет,
А мій тобі заупокійну виб'є!
(Виходить з іншими)
Толбот Не бреше він: я чую ворогів.
Кіннотники, огляньте їхні фланги!
Яке недбальство і необережність!
Обставлено нас, наче частоколом,
Мов гурт лякливих оленів англійських
Французькими лихими гончаками.
Коли ж ми справді олені англійські,
То сповнімось високого завзяття
І не впадім від першого ж удару:
Як відчайдушні олені шалені,
На гончаків кривавих повернімо
Свої сталеві голови супрутні —
Не підпускаймо тих страшків і близько!
Хай кожен з нас продасть життя, як я.
О, ми їм будем не дешева здобич!
Святий Георгу й ти, незломний боже,
Нехай в бою наш прапор переможе!
Виходять.
СЦЕНА 3
Рівнина в Гасконі.
Входить Иорк з військом, до нього підходить гонець.
Иорк Чи вже розвідники мої вернулись,
Що за потугою дофіна стежать?
Гонець Вернулися, мілорде, і доносять,
Що марширує до Бордо він з військом —

На Толбота іде. І доки він
На марші був, то виявили шпиги
Ще два великі війська, що, з дофіном
З'єднавшись, на Бордо пішли також.
Иорк Проклятий той негідник Сомерсет!
Тримає він обіцяну кінноту,
Що для облоги набрана була.
Якраз чекає Толбот допомоги,
А я, зневажений отим поганцем,
Не можу лицарю допомогти,-
Нехай поможе бог йому у скруті!
Загине він — ми Францію утратим!
Входить сер Вільям Люсі.
Люсі Могутній вождю наших сил англійських,
Вкрай необхідних на землі французькій,-
До Толбота-героя поспіши,
Бо він оточений кільцем залізним
І невблаганної поразки жде.
В Бордо, могутній герцогу, в Бордо!
А то — із Толботом усе пропало:
Честь Англії й французькі наші землі.
Иорк Якби, о боже, гордий Сомерсет,
Що із пихи полки мої затримав,
На місці Толбота був нині — ми б
Героя дворянина врятували,
Згубивши зрадника і боягуза.
Од люті й гніву тяжко ми ридаєм,
А зрадник спить, коли ми помираєм.
Люсі ' О, поможіть йому в біді такій!
Йорк Він згине, й ми програємо тоді.
В жалобі Англія — французи раді,
І все по Сомерсета підлій зраді.
Люсі Ох, змилуйся над Толботом, о боже,
Й над Джоном, юним Толбвтовим сином!
Його я стрів години дві тому —

До батька доблесного він спішив.
Сім довгих літ не бачив Толбот сина!
Обох їх разом нині смерть зустріне.
Иорк Оце-то втіха Толботові — сина
Тягти з собою в темну домовину!
Йду геть! Досада дух мені спирає —
У смертний час друг друга зустрічає.
Прощайте, Люсі! Можу лиш клясти
Те, через що не можу помогти.
Мен, Пуатьє, Блуа і Тур відбито...
Лиш Сомерсета слід за це винити.
(Виходить з військом)
Люсі Тепер, коли вже розбрату стерв'ятник
У серці полководців угніздився,
Недбальство сонне віддає назад
Покійного володаря здобутки —
Того, що в нашій пам'яті — навік.
Триває поки суперечка ця,
Життя і честь — усе йде до кінця.
.(Виходіть)
СЦЕНА 4
Інша рівнина в Гасконі.
°ходать Сомерсет з військом, з ним офіцер Толбота.
Сомерсет Занадто пізно — що тепер я можу?
Ох, як же Толбот з Йорком нерозважно
Похід задумали! Всі наші сили
Залога міста одного цього
Скувати може. Наш сміливий Толбот
Колишню славу потемнив поквапно
Дурною витівкою оцією,
А Йорк під'юджує на смерть безчесну:
Загине Толбот — Йорк тоді воскресне.
Офіцер А ось і Вільям Люсі — він зі мною
Благає вашу честь про допомогу.
Входить сер Вільям Люсї.

Сомерсвт Це ви, сер Вілья*і? Звідки ви до мене?
Люсі Від Толбота, мілорде,— ось я звідки!
Від купленого й проданого лорда.
Оточений лихими ворогами,
Волає він до Йорка й Сомерсета,-
Відбийте наглу смерть від лав його.
А поки там у славного вождя
Кривавий піт тече з безсилих рук,
І поки він чекає на рятунок,
Ви двоє, честі Англії підпора,
Його надії дві облудні, марні,
Погрузли у суперництві нікчемнім.
Нехай незгоди ваші не завадять
Йому прийти на допомогу спішно,
Бо ж він, герой уславлений, шляхетний,
Життя втрачає в вирі небезпек.
Дофін, Бастард і ще й Бургундський герцог,
Рене та Алансон його здушили,
І гине Толбот — ви тут завинили!
Сомєрсет Тут винен Йорк — хай він і виручає.
Люсі А Йорк лиш вашу милість винуватить,
Клянеться — ви затримали кінноту,
Що для цього походу він зібрав.
Сомєрсет Йорк бреше! Чом не попросив кінноти?
Я не боржник, не приятель його —
З якої ж речі маю я до нього
Підлещуватись, військо посилати?
Люсі Не міць французів, ні — обман англійців
Загнав у пастку Толбота-героя.
Не вернеться він в Англію живий,
Загине він від розбрату панви.
Сомєрсет Гаразд, іди. йому кіннота буде —
За шість годин до Толбота прибуде.
Люсі Запізно! Він убитий чи в полоні.
Хоч. би й хотів, не міг він утекти,

А Толбот, хоч би й міг, тікать не буде!
Сомєрсет Коли загинув — прощавай, герою!
Люсі Він славно вмер, а ?и живи з ганьбою!
(Виходить)
і
СЦЕНА 5
Англійський табір біля Бордо.
Входять Толбот ї Джои, його син.
Толбот Мій юний Джоне! Я тебе покликав
Сюди — навчити тонкощів війни,
Щоб Толбота ім'я в тобі воскресло,
Коли похилий вік і тіла кволість
Мене до крісла приведуть нарешті.
Та — о лихі, о зловорожі зорі!
Потрапив ти на бенкет смерті, сину,-
Жахлива, неминуча небезпека!
Отож, мій хлопче дорогий, сідай
На найпрудкішого мого коня,
А я вкажу тобі рятунку напрям.
Тож не барися. Вирушай мерщій.
Джон Чи я не звуся Толбот? Я — не син ваш?
Мені тікать? Як любите матусю,
Ім'я шляхетного їй не плямуйте,
Мене за виродка й раба не майте!
Світ скаже: "Це не Толботова кров.
Він підло втік, як батько в бій пішов".
Толбот Як я загину, відомстиш за мене.
Джон Хто раз утік, назад уже не верне.
Толбот Зоставшись тут, помрем обидва, знай!
Джон Я сам зостанусь, батьку, ти ж тікай,
Бо твій загин — утрата невідшкодна.
А я — ніщо, отож не втрата жодна.
Французам смерть моя дасть слави мало,
Твоя ж — надії наші вб'є зухвало.
Утеча не зганьбить тебе до краю,

Мене ж зганьбить — я подвигів не маю.
Ти втік із розрахунку, люди скажуть,
Мені — лиш переляк самий, прив'яжуть.
Коли я зразу відсахнуся бою,
Нема надії, що й колись устою.
Вже краще смерті лютої благати,
Аніж життя ганьбою зберігати.
Толбот Надії матері впадуть до гробу!
Джон Чи ж краще оганьбить її утробу?
Толбот Я йти тобі наказую, мій сину.
Джон Я битись хочу — навіть до загину.
Толбот Частина батька лишиться в тобі.
Джон Зі мною жити всій моїй ганьбі.
Толбот Не мав ти слави — нічого й губити,
Джон Неславою ім'я твоє бруднити?
Толбот Моїм наказом виправдайся ти.
Джон Як ти загинеш — свідків де знайти?
Тікаймо вдвох, коли немає ради.
Толбот Й соратників покинемо вмирати?
Свій вік не вкрию соромом таким.
Джон Хіба ганьба для юності — як дим?
Не можу я від тебе відійти.
Розполовинитись не можеш ти.
Лишайсь, тікай — це доля і моя.
Як батько вмре, не хочу жити я.
Толбот Тоді прощаймося, мій любий сину,
Народжений, щоб нині йти до згину.
Плече в плече удвох на бій ходім,
Душа з душею в небеса летім!
Виходять.
СЦЕНА 6
Бойовище.
Гамір бою, сутички. Син Тол бо та оючеиий. Толбот рятує його.
Толбот Солдати, в бій! Святий Георг із нами!
Порушив регент слово, кат візьми,

Та меч лишив, щоб захищались ми.
Де Джон, мій син? Тебе я скрізь вартую.
, Життя, що дав тобі, тепер рятую.
Джон Ой двічі батьку, двічі я твій син!
Життя, що дав мені, вже йшло на згин,
Коли твій меч наперекір всьому
Новий дав подих часу мойому.
Толбот Шолом дофінів ти креснув мечем,
І той вогонь наповнив гаряче ,
Звитягою і мій похилий вік;
Ожив завзятим духом чоловік,
Від гордих галлів рятував я сина
І відігнав Бургундця й Алансона. <
Шаленого Бастарда, що твою
Пролив був кров у першому бою,
Як ти меча свого із ним схрестив,-
Його ж я наздогнав і пригостив.
Пустив мечем я кров його байстрючу,
Ще й обізвав його, ту тінь падлючу:
"Я перелюбну кров твою проллю,
Паскудну кров за чисту кров мою,
Яку ти вицідив з мойого сина".
Гадав, остання вже його хвилина,
Коли йому приспіла допомога.
Чи не втомивсь ти, Джоне, ради бога?
Чи, може, все-таки полишиш бій?
Ти вже довів, що лицар, син ти мій,
Тікай — пометися ти, як я загину,
Пуття з бійця одного мало, сину.
Адже безумство це, повір мені,-
Вдвох важити життям в однім човні!
Коли мене французи не діймуть,
Все ж завтра вмру від старості, мабуть.
Яка ж бо користь з мене вже! Лишень
Життя моє скоротиться на день;

В тобі ж загине родове ім'я,
І мати, й невідомщеність моя.
Ти важиш тим, чому немає меж.
Ти все врятуєш, хай-но геть втечеш.
Джон Бастардів меч так не дійняв мене,
Твої ж слова — поранення страшне.
Устряти у таку сумнівну справу:
Життя купити, а продати славуї
Як син від батька притьма дремене,
Хай кінь тоді не винесе мене!
Зрівняюсь хай тоді я з селюками
І хай презирство зависа над нами.
Клянуся всім, що нині йде на згин:
Якщо втечу — не Толботів я син.
Тож як би я тікати зараз міг?
Твій син, умру я в тебе коло ніг.
Толбот Тож за крітянином іди на бій,
Ікаре, найдорожчий сину мій!
Як хочеш битись, бийся з батьком поруч,
І гордо вмрем у цю нещадну пору.
Виходять.
СЦЕНА 7
Інша частина бойовища.
Гамір бою. Сутички.
Входить поранений Толбот, якого підтримує слуга.
Толбот Життя спливає. Друге де життя?
Де Джон? Хоробре де моє дитя?
О смерте-переможнице, о ница!
Юнь не хотіла страхом забрудниться.
Коли я впав і те побачив син,
То замахав мечем кривавим він
Над батьком зігнутим і, наче лев,
Трощив напасників, аж чувся рев.
Як сам лишився оборонець мій,
Бо вже не стало з ким провадить бій,-

Шалена лють, непогамовний гнів
Погнали геть його — на ворогів,
І він помчав французів далі бити,
У морі крові дух свій потопити,
Що переповнював його. І вмер
Ікар, мій квіт. Він славен відтепер.
Слуга Мій пане, гляньте, он несуть вже Джона!
Входять солдати, несучи тіло Джона Толбота.
Толбот Смієшся, смерте, ти, стара вороно?
Та скоро від твоєї тиранії,
На вічну славу сповнені надії,
Два Толботи злетять в ласкаве небо —
Тебе здолавши, посміються з тебе.
О ти, вже смерті відданий законам,
Озвись до батька, сину, перед економ,
Кинь виклик у нещадній боротьбі —
Ти смерть французом уяви собі.
О, усміхаєшся, мов кажеш ти:
"Француза б я зумів перемогти!"
В обійми батька сина для прощання
Кладіть мерщій, бо воля це остання.
Прощайте всі! Остання йде хвилина.
Обійми батька — ось могила сина.
(Вмирає)
Тривога.
Солдати і слуги виходять, полишивши тіла Толбота і його сина. Входять
К а р л,
Алансон, герцог Бургундський, Бастард, Діва та фран-
цузьке військо.
Карл Якби ще Йорк і Сомерсет прислали
їм військо вчасно, день кривавий був би!
Бастард А як це Толботове цуценя
Сікло французькі лави навмання!
Діва Раз викликала я його на бій:
"Невинний, ти невинністю будь битий!"

Але, в своїм презирстві гордовитий,
Він кинув: "Толботові не годиться
З якоюсь там шелихвісткою биться!"
І, люто кинувшись у гущу збройну,
Мене лишив як герцю недостойну.
Герцог Бург. Такому б лицарю ще жить та й жить...
Погляньте, як в обіймах він лежить
В кривавого призвідця власних бід!
Бастард Потніть і рознесіть на лезах гострих
Цю славу Англії і галлів пострах!
Карл Оні, спиніться, не ганьбіте жертви.
Тікали від живих — не руште мертвих.
Входить сер Вільям* Люсі з почтом* перед ним французькиї герольд.
Люсі Герольде, проведи в намет дофінів
Мене-я хочу переможця бачить.
Карл Ти нам капітуляцію несеш?
Люсі Капітуляція? Це ваше слово;
Англійські вояки його не знають.
Прийшов дізнатись, хто вполон потрапив,
Ачце оглянути тіла убитих.
Карл В полон ми не берем, а шлем у пекло.
Але скажи,,кого ти так шукаєш?
Люсі Де наш Алкід великий з поля битви,
Лорд Толбот сміливий, граф Шрусберійський,
Цим титулом за успіхи в боях
Відзначений достойно,— граф Уощфорд,
Уотерфордський граф і Валенсійський,
Лорд Толбот Гудрігський і Ерчінфілдський,
Лорд Стрендж Блекмірський,
лорд Верден Олтонський,
Лорд Кромвел-Вінгфілд,
лорд Фернівел-Шеффілд,
Лорд Фолкенбрідж звитяжний, що носив
Георгія святого славний орден,

І Михаїла, й Золотого Руна,,
Корони нашої великий маршал
У всіх боях на Франції теренах?
Діва Гай, гай, яка дурна та пишна мова!
П'ятдесятьох володар королівств,
: Сам Турок не напише так занудно.
Той, що його так пишно титулуєш,
Кого так величаєш і підносиш,-
Вже труп смердючий біля наших ніг.
Люсі То Толбот мертвий? Франції батіг,
Ваш пострах, ваша Немезіда чорна?
О стали б ядра із моїх очей —
Я люто стрелив би в обличчя ваші!
Якби я міг цих мертвих оживити,
Вся Франція із ляку затремтіла б!
Якби лиш тінь його устала зараз,
То найсміліший з-поміж вас жахнувся б.
Тіла віддайте їхні — заберу їх
І почесті належні їм віддам.
Діва . Чи це не привид Толбота повстав?.
Бо мова в нього теж така гордлива.
Віддайте це добро їм, ради бога,
Бо загнилося вже, повітря труїть.
Карл Іди собі і забери тіла.
Люсі О так, я заберу їх, заберу,
Але з їх попелу повстане фенікс
І Францію ще затремтіти змусить.
Карл Бери й роби собі що знаєш з ними...
Нам треба зараз на Париж рушати.
Як Толбота нема — все можна взяти!
Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА і

Лондон. Кімната в палаці.

Сурми.
Входять король Генріх, Глостер і Ексетер.
Генріх Чи прочитали ви листи: від папи,
Від імператора і д'Арманьяка?
Глостер Так, владарю. Бажання їхнє спільне:
Усі вони смиренно просять вас
Укласти, як годиться християнам,
Між Англією й Францією мир.
Генріх Як ви розцінюєте їхню думку?
Глостер Королю добрий, це єдиний спосіб
Спинити крові людської потоки
І заснувати обопільний мир.
Генріх Так, ваша правда. Я ж бо завше й сам '
Вважав за нечестиву й неприродну
Таку нелюдську і криваву звaду
Поміж прихильників одної віри.
Глостер До того ж, повелителю, щоб швидше
И міцніше зав'язати вузол дружби,
Граф д'Арманьяк, дофіна Карла родич,
У Франції впливовий чоловік,
Дочку свою віддасть вам за дружину
Із посагом великим і розкішним.
Генріх Мені дружину, дядьку? Я ще юний,
Мені годиться радше пильно вчитись,
Ніж насолод кохання заживати.
Але послів покличте — ваша воля —
Й таку їм дайте відповідь усім:
Погоджуюсь я з вашим рішенцем,
Коли так богу треба й королівству.
Входять легат, два посли і єпископ Вінчестерський у кардинальському вбранні.
Ексетер Що? Вінчестера висвятили вже
У кардинальський сан? От новина!
Тепер, гадаю, підтвердиться те,
Що Генріх П'ятий напророчив нам:

"Як Вінчестер доскочить кардинальства,
То митру зробить рівною короні".
Генріх Панове, все, що ви пропонували,
Ми вже розглянули, обговорили.
Мета у вас і добра, і розумна.
Тому і вирішили твердо ми,
Що обміркуємо умови миру,
І лорду Вінчестеру доручаєм
До Франції негайно відвезти їх.
Глосгер А щодо пропозицій д'Арманьяка,
То мій володар достеменно знає
Про всі чесноти вашої графині,
І про ясну красу, й коштовний посаг,-
її він королевою назве.
Генріх Для ствердження і скріплення угоди
Вручіте їй мій знак — цей діамант.
А ви, мілорде, про послів подбайте,
Щоб їх у Дувр доставили безпечно
І посадили там на корабель,
Усіх їх звіривши на ласку моря.
Виходять усі, крім єпископа Вінчестерського й легата.
Єпископ Стривайте, пан легат, одержіть спершу
Те золото, що я пообіцяв
За сан високий святості його,
За те, що вбрав мене в поважні шати.
Легат До послуг вашого преосвященства.
(Виходить)
Єпископ Ні, Вінчестер не скориться тепер
І не поступиться пихатим перам.
Ти, Гемфрі Глостере, іще збагнеш:
Ні родом, ні могутністю магната
Не перевищиш ти мене, прелата.
Мої діла тебе таки зігнуть,
Або країну чвари роздеруть!
(Виходить)

СЦЕНА 2

Франція. Рівнина в Анжу.

Входять Карл, герцог Бургундський, Алансон, Діва І вій-
сько.

Карл Такі новини мають дух підняти:
Повстали, кажуть, горді парижани —
Французький дух прокинувся у них.

Алансон Тож на Париж веди, королю, нас,
Хай без пуття не проминає час.

Діва Мир буде їм, коли до нас пристануть,
А ні — розвалимо палаци їхні!

Входить розвідник.

Розвідник Нехай щастить звитяжному вождеві
І відданим сподвижникам його!

Карл Розвідники що кажуть? Говори!

Розвідник Роз'єднане раніш англійське військо
З'єдналося тепер в одну nofyry
І хоче незабаром дати бій вам.

Карл Хоч несподівана для нас ця вістка,
Та зустріч їм ми приготуєм гідну.

Герцог Бург. Надіюся, дух Толбота не з ними
Й вони не будуть грізними такими.

Діва Із ниць пристрастей найгірший — страх.
До бою, Карле! Переможеш ти,
А Генріх має свій талан клясти.

Карл Отож вперед! Хай Франції щастить!

Виходять.

СЦЕНА З

Там же. Перед Анжером.

Гамір битви. Сутички. Входить Д і в а;

Діва Змагає регент, і француз тікає.
: Тепер хоч ви мені допоможіте,
Закляття чарівні та амулети,
Ви, духи вибрані, мої провидці,
Подайте знак, чого чекати далі.

Грім.
Меткі помічники і посланці
Владики Півночі, всіх темних сил,-
З'явіться і допоможіть мені!
Входять злі духи.
О, швидко ви з'явилися — напевне,
До послуху мені уже навикли!
Знайомі духи, вибрані для мене
З могутніх попідземних легіонів,
Зробіть, щоб Франція перемогла.
Духи мовчки ходять навколо неї.
О, не томіть мене мовчанням довгим!
Я годувала вас своєю кров'ю,
Тепер для вас я руку відрубаю
На запоруку успіху, що буде,.-
Лиш змилуйтесь, мені допоможіть.
Духи схиляють голови.
Нема надій? Моє все тіло буде
Вам платою, лише вволіть прохання.
Духи хитають головами.
Не можу я ні тілом, ані кров'ю
Купить, як досі, вашої підтримки.
Тоді візьміть і душу разом з тілом,
Аби лиш нас англійці не здолали.
Духи зникають.
Покинули мене! Тож час настав,
Що Франція шолом величний схилить
І в лоно Англії впаде чолом.
Мої закляття древні заслабкі,
Не сила вже моя змагати пекло.
У порох знову, Франціє, впадеш.
(Виходить)
Сутички. Входять, б'ючись, французи та англійці Діва і И о р к
б'ються одне з одним. її взято в— полон. Французи тікають.
Йорк Ну, що, французька панно, ти спіймалась?

Закляттям духів із ланця спусти —
Хай спробують тобі вернути волю.
Ти й справді чортової ласки гідна.
Дивіться, як ця відьма брови супить,
Немов Цірцея,— хоче нас змінити!
Діва Тебе на гіршого вже не змінити.
Йорк О, Карл-дофін — ото справдешній красень,
Лиш він вибагливі ці очі тішив.
Діва Погибель і на тебе, і на Карла!
Бодай зненацька задушили вас
Криваві руки в ліжках ваших власних!
Йорк Гидка чаклунко, прикуси язик свій!
Діва Благаю, дай тебе попокляcти.
йорк Попоклянеш, як підеш у вогонь.
Виходять.
Гамір битви.
Входить Сеффолк, ведучи за руку Маргаритуч
Сеффолк Хто б не була, тепер моя ти бранка.
(Дивиться на неї)
Красуне осяйна, мене не бійся,
Лише торкнусь рукою святобливо.
На вічний мир свої цілую пальці
І їх на стан твій ніжний я кладу.
Скажи, хто ти, й тобі віддам я шану.
Маргарита Я — Маргарита, донька короля
Неаполя. Знай це, хто б ти не був.
Сеффолк Я граф англійський, Сеффолк на ім'я.
Не ображайсь, природи ніжне диво.
Тебе я при розподілі узяв.
Пташат пухнатих так рятує лебідь,
Під крилами в полоні їх тримає;
Коли ж тебе полон такий гнітить —
Друг Сеффолка, ти вільна вже в цю мить.
Маргарита хоче піти геть.
Лишися!

(Вбік)
Сил нема її пустити!
Звільнили руки, серце ж не звільняє.
Як грає сонце в дзеркалі потоку,
Як відбиває промені ріка,
Так ця краса буяє ув очах.
Позалицявся б я, але не смію.
Перо візьму і на письмі освідчусь.
Стидайся, Де-Ла-Пулю, й не ганьбись.
Чи ти без язика? Вона ж в полоні.
Чи виду ти жіночого злякався?
Краса висока має справжню велич —
Язик заплутується, і грубієш.
Маргарита О графе Сеффолку,— як так зовешся,-
Скажи, який я викуп маю дати?
Бо ж, видно, полонянка я твоя.
Сеффолк
(убік)
Чом думаєш, що почуття відкине?
Ще ж навіть не освідчувався їй!
Маргарита Чого мовчиш? Який із мене викуп?
Сеффолк
(убік)
Вона прекрасна — отже, залицяйся.
На те й жінки, аби скоряти їх.
Маргарита Ти приймеш викуп мій? Чи так, чи ні?
Сеффолк Безумний чоловіче, жінку маєш!
Коханкою чи ж буде Маргарита?
Маргарита Я полишу його, бо він не чує.
Сеффолк
(убік)
Пропало все, бо карта йде лиха.
Маргарита Він мовить без зв'язку, як божевільний.
Сеффолк
(убік)

Розлучення я можу домогтися.
Маргарита Хотіла б я, щоб ви відповіли.
Сеффолк
(убік)
Здобуду Маргариту, а кому?
Самому королю, дурна колодо!
Маргарита Він про колоду каже — тесля, мабуть!
Сеффолк
(Убік)
Одначе так я вдовольню кохання,
Та й мир між королівствами настане.
Щоправда, перешкода є одна.
Бо ж батько — хоч Неаполя король,
Анжу і Мену герцог — небагатий,
І наша знать відкине спілку цю.
Маргарита ' Чим так ви заклопотані, мій пане?
Сеффолк
(убік)
Та ні-бо! Не такі вони пихаті,
А Генріх молодий, піддасться він.
(Уголос)
Принцесо, таємницю вам скажу я.
Маргарита
(убік)
Хоч полонянка я, та лицар він,
І, певне, честі в мене не відніме.
Сеффолк Принцесо, звольте вислухать мене.
Маргарита
(убік)
А може, виручать мене французи,
И просить не доведеться ласки в нього.
Сеффолк Послухайте ж мене, ласкава пані.
Маргарита
(убік)
З жінок не перша я в полон попала.

Сеффолк Про що це ви говорите, принцесо?
Маргарита Я просто милості у вас прошу.
Сеффолк Принцесо, назвете щасливим бран,
Якщо він королевою вас зробить?
Маргарита Ох, бути королевою в полоні
Гірш, ніж рабинею у рабстві ницім,
Бо вільні мають бути королі.
Сеффолк О, вільною ви будете так само,
Як буде вільний Англії король.
Маргарита його свобода — що вона для мене?
Сеффолк Тебе я королевою зроблю
І в руку скіпетр золотий вкладу,
Ще й надягну на голову корону,
Якщо ти згодна буть моєю."
Маргарита Ким?
Сеффолк Його любов'ю.
Маргарита йому буть за дружину я не гідна.
Сеффолк Ні; люба панно, це не гідний я
Таку красуню сватати йому.
Своєї частки в ділі цім не маю.
Що скажете? Чи згодні на таке?
Маргарита Якщо дозволить батько, я погоджусь.
Сеффолк Сюди, начальники! Вперед знамена!
Ми, панно, біля батькового замку
Просурмимо й порадимося з ним.
Сурмлять до переговорів.
На мур виходить Р є н є.
Поглянь, Рене, дочка твоя в полоні!
Ренв У кого?
Сеффолк В мене.
Рене Сеффолку, що вдію?
Я лиш солдат, нездатен я ридати
Чи нарікати на фортуни примхи.
Сеффолк Є засіб тут простий, ласкавий пане;
Погодьтесь тільки, честю поручіться —

І ваша донька буде королева.
Для короля свого її здобув я,
Отож цей необтяжливий полон
їй принесе свободу королівську.
Рене Чи Сеффолк справді каже те, що мислить?
Сеффолк Прекрасна Маргарита добре знає,
Що я не лицемір і не лестун.
Рене Під слово лицарське твоє спущуся,
Щоб дати відповідь тобі правдиву.
(Сходить з муру)
Сеффолк А я твого приходу почекаю.
Сурми. Входить Рене.
Рене Ласкаво просимо, хоробрий графе.
Будь, як удома, в нашому Анжу.
Сеффолк Щасливий ти, Рене, що маєш доньку,
Вінчатися достойну з королем.
Яку ж ти відповідь мені даси?
Рене Коли її, мізерну, зволиш сватать
Такому владареві за дружину,
Моя умова — щоб спокійно жив я
У володіннях — Мені та Анжу,
Не знаючи воєнного насильства;
Тоді дочку за Генріха віддам.
Сеффолк Це й буде викуп. Я її звільняю.
А щодо графств обох, то я подбаю,
Щоб ти спокійно ними володів.
Рене А я тобі, в ім'я його державне,
Як короля великого послові
В знак вірності дам руку Маргарити.
Сеффолк Прийми, Рене, подяку королівську:
Ти чиниш це заради короля.
(Вбік)
Та був би я, здається, щасливіший,
Якби у справі цій просив за себе.
(Вголос)

До Англії зі звісткою поїду,
Укладення там підготую шлюбу.
Тож бережи цей діамант, Рене,
У золотім палаці як годиться.
Рене Тебе я обнімаю, як обняв би
Самого короля, коли б він тут був.
Маргарита Прощайте, графе. Найщирішу дяку
Від мене матимете ви довіку.
Сеффолк Прощайте й ви, принцесо. Тільки де ж
Моєму королю привіт від вас?
Маргарита Привіт, що личить дівчині невинній,
Його служниці,— передай йому.
Сеффолк Слова ці милі і доречно скромні.
Але я ще раз потривожу вас —
Невже ніяких запорук любові?
Маргарита Так, пане мій: лиш чисте серце шлю,
Ніколи ще не торкане любов'ю.
Сеффолк А ще оце.
(Цілує її)
Маргарита Ні, це для тебе. Чи насміла б я
Слать королю таку малу дрібничку?
Рене і Маргарита виходять.
Сеффолк Мені б це все! Та, Сеффолку, спинися!
Це лабіринт, не заблукай у ньому:
Там Мінотаври, підлі зради там.
Ти, хвалячи її, чаруй державця.
Згадай її приваби невідпорні,
Красу природну, від мистецтва вищу:
Пливтимеш морем — добирай слова,
Щоб на колінах перед королем
його ти зміг зачарувати нею.
(Виходить)
СЦЕНА 4
Табір герцога Иорка в Анжу.
Входять й о р к, У о р і к та і н ш!.

Йорк Де відьма та, що маємо спалити?
Входить Діва під вартою і старий пастух.
Пастух Ох, Жанно! Батька ти свого вбиваєш!
Невже для того я шукав тебе,
Щоб на біду собі отут побачить
Твою жорстоку і дочасну смерть?
Ох, Жанно, люба доню, вмру з тобою!
Діва Жебраче ветхий, блазню жалюгідний,
У мене в жилах — благородна кров!
Не батько ти й не приятель мені.
Пастух Ні, ні! Мої панове, це не так.
Я батько їй, і це село все знає.
І мати ще жива, вона підтвердить.
Ця Жанна — перший плід мойого шлюбу.
Уорік Ти, відьмо, батька-матері зреклась?
Йорк Ще доказ, що було її життя
Лихе та підле. Буде й скін такий!
Пастух Соромся, Жанно, чом така ти вперта?
Бог відає: ти плоть моєї плоті,
Заради тебе проливав я сльози,
Тож не зрікайсь мене, благаю, доню!
Діва Геть, простолюдине! Тебе купили,
Щоб приховати мій високий рід.
Пастух Це правда, високо вродилась ти,
Бо на горі стоїть моя хатина.
Стань на коліна, поблагословлю!
Не хочеш? Хай же проклянеться мить,
Коли знайшлась ти. Чом же молоко,
Яке ти ссала з матері грудей,
Щуриною отрутою не стало!
Коли ягнят ти стерегла у полі,
Чом хижий вовк не з'їв тебе, дитино?
Повіє клята, батька ти зреклася!
Спаліть її! Повісить — це замало.
(Виходить)

Йорк Візьміть її! І так жила задовго,
Світ оскверняючи своїм нечестям.
Діва Ні, я скажу, кого ви засудили.
Не цей пастух-селюк зродив мене,1-
Походжу я від роду королів,
Свята і чиста, обрана згори,
Прийшла, надихнута небесним сяйвом,
Небачені творити чудеса.
Зі злими духами не зналась я.
Ви похіттю забруднені своєю,
І заплямовані невинних кров'ю,
І множеством осквернені гріхів,.-
Бракує вам, як іншим, благодаті,
І вам здається, ніби неможливо
Творити без диявола дива!
Ви помиляєтесь, бо Жанна д'Арк
Невинна, непорочна змалку діва,
Цнотлива й чиста навіть у думках.
І кров її дівоча, тут пролита,
Волатиме про помсту в небесах.
Йорк Так, так. Ведіть її на страту швидше.
Уорік Та зважте, що вона така цнотлива,-
Тож не жалійте дров, хай буде вдосталь,
Ще й бочками смоли вогонь підсиліть,
Аби її страждання вкоротити.
Діва Невже ніщо сердець вам не зворушить?
Тоді свою відкрий їм, Жанно, слабкість,
Щоб захиститися тобі законом.
Вагітна я. А ви — криваві вбивці.
Ви знищите і плід в моєму лоні,
Коли потягнете мене на смерте
Йорк О небо, ґвалт! Дитя в святої діви!
Уорік Найбільше диво нині ти явила.
Твоє святе життя вело до цього?
Йорк Вони з дофіном бавилися славно.

Я так і знав: на це вона пошлеться.
Уорік Паліть її! Не треба нам бастардів,
Та ще й коли їм Карл за батька буде.
Діва Ви помилились — не від нього плід.
Це Алансон моє здобув кохання.
йорк Ах, Алансон, Макіавеллі звісний?
Помре його дитя, нехай там що.
Діва Простіть мене, я ошукала вас,
Бо то не Карл, не герцог Алансонський,
Але Рене, Неаполя король.
Уорік Одружений! Ще більше неподобство.
Йорк Оце-то діва! І сама не знає,
Хто винен з них,— так їх було* багато.
Уорік Це свідчить про її велику щедрість.
Йорк І все-таки вона — сама невинність!
Сама себе ти, хвойдо, осудила,
Тож не благай, бо всі слова даремні,
Діва Ведіть мене! Прокляття вам лишаю.
Нехай ніколи не осяє сонце
Країни, де вам жити доведеться.
Хай темрява і хмурі тіні смерті
Вас обступають, поки лихо й розпач
У прірву чи у зашморг вас штовхнуть.
(Виходить під вартою)
Йорк Згори дотла і попелом розвійся,
Прислужнице огидна й клята пекла!
Входить кардинал Бофорт, єпископ Вінчестерський, із почтом.
Кардинал Вітаю, пане регент. Я привіз
Вам повноваження від короля.
Панове, всі держави християнські
Від наших чвар жорстоких потерпають
І нас благають швидше мир твердий
З пихатими французами укласти.
Тут недалеко і дофін із почтом —
Уже прибув вести переговори.

Йорк Невже усім трудам такий вінець?
Ще й по загибелі стількох достойних
Воєначальників, дворян, солдатів,
Що полягли на цій війні, віддавши
Життя для процвітання батьківщини,-
Повинні ми цей бабський мир укласти?
Чи мало через зраду й віроломство
Уже ми втратили французьких міст,
Що наші предки їх завоювали?
Уоріку! Передбачаю я
Всієї Франції утрату повну.
Уорік Будь терпеливим, йорку. Мир укласти
Нам треба на тяжких для них умовах,
Щоб небагато виграли французи.
ходять Карл, Алансон, Бастард, Рене та інші.
Карл Оскільки, лорди, вирішено так,
: Що перемир'я слід проголосити,
Прийшли ми, щоб дізнатися від вас,
Які ви ставите умови миру.
Йорк Ти, Вінчестер, кажи, бо гнів мені,
Здушивши горло, голос відбирає
При погляді на ворогів заклятих.
Кардинал Дофіне Карле, й ви, вельможне панство!
Король наш Генріх — з чистого жалю
1 співчуття — погодився звільнити
Країну вашу від війни лихої
І дозволяє вам у мирі жить.
За це васалами його ви станьте:
Ти, Карле, урочисто присягни
Платити данину йому й коритись;
Сам будеш віце-королем під ним —
Так збережеш ти сан свій королівський.
Алансон Карл має буть себе самого тінню?
Носити подаровану корону
І все-таки за владою й вагою

Звичайному дорівнювать підданцю?
Вимога несусвітня та безглузда!
Карл Усім відомо, чим я володію
І де мене вважають королем.
Пів-Галлії, чи й більш, мені належить,
І, шоб отримать решту, це я маю
Утратити із усіма правами
За те, що віце-королем назвуся?
Ні, пане мій посол, я краще вже
Те збережу, що маю, ніж в гонитві
За рештою — утрачу зразу все.
Йорк Зухвалий Карле! Чи не підсилав ти
Таємних посланців, шукавши миру?
А нині, як усе дійшло до згоди,
Став осторонь, до порівнянь удався?
Прийми ж украдений тобою титул,
Як подарунок нашого монарха,
А не як право, у бою здобуте.
А ні — замучимо тебе війною.
Рене
(стиха, до Карла)
Володарю, впираєтесь даремно,
Прискіпуючись до умов англійців.
Коли не зараз,— ладен я закластись,-
Не трапиться нам більш така нагода.
'Алансон
(стиха, до Карла)
Проявите ви мудрість, як по правді,
Народ від різанини врятувавши,
Яку щодня ми бачитимем, доки
Триватиме жорстока ця війна.
Тому прийміть умови перемир'яі
Зламаєте його коли завгодно.
Уорік Що скажеш, Карле? Чи умови приймеш?
Карл Так — з застереженням, щоб ви не мали

Ніяких прав на всі фортеці наші.
Йорк То присягни на вірність королю,
Як лицар, обіцяй йому покірність,
Не бунт супроти Англії корони,
А послух твій і всіх вельмож твоїх.
Карл та інші присягають.
Тож розпускайте армію свою.
Згорніть знамена, втиште барабани,-
Встановлюємо урочистий мир,
Виходять.
СЦЕНА 5
Лондон. Кімната в палаці.
Входить король Генріх, розмовляючи з С є ф ф о л —
ком, Глостером та Ексетером.
Генріх Шляхетний графе, як ви описали
Прекрасну Маргариту! Диво з див!
її чесноти, зовнішність чудова
Уже любов у серці запалили.
Як той порив лихого урагану
Супроти течії несе вітрильник,
Так і мене несуть чутки про неї —
Або об скелі грізні розіб'юсь,
Або дістанусь гавані блаженства.
Сеффолк Володарю, моє про неї слово —
Це тільки заспів до її хвали,
Бо головні достоїнства красуні,
Якби я зміг їх описати ревно,
Дали б нам цілий том рядків чарівних,
Що схвилювали б і холодний розум.
До того ж Маргарита і не пишна,
Не прагне насолоди всі пізнати,-
З покірливої скромності уся.
Вона вам буде рада послужити
І, звісно, намірів цнотливих повна,
Любити буде Генріха свого.

Генріх А Генріх, звісно, іншого й не хоче.
Отож, протекторе, ви дайте згоду:
Хай Маргарита буде королева.
Глостер Як згодитись? Адже то буде гріх.
Величносте, уже ж ви заручились
Із панною, достойною не менше.
Як можемо порвати цю угоду,
Ганьбою честі не заплямувавши?
Сеффолк Що з незаконною клятьбою чинять?
Що робить рицар на турнірі, клявшись
Іти на бій, а кидає змагання,
Побачивши суперника-нерівню?
Дочка якогось графа — вам нерівня.
Із нею без ганьби порва-ти^цожна./
Глостер Ну чим, скажи-но, Маргарита краща?
І хто Рене? Чим вищий він за графа?
Гучними титулами, більш нічим.
Сеффолк Мілорде, все-таки Рене — король,
Король Неаполя й Єрусалиму,.
І він такий у ФранціГ значний,
Що спілка з ним зміцнить потрібний мир,
Триматиме французів у покорі.
Глостер Але те саме зробить д'Арманьяк-
Він родич Кардові, та ще й близький.
Ексетер До того ж дасть той граф великий посаг,
Рене ж не дасть, а швидше візьме сам.
Сеффолк Що посаг, лорди! Короля шануйте..
Невже такий він жалюгідний, бідний,
Що вибере багатстві — не кохання?
Спроможен Генріх збагатить кохану,
А не шукать її, щоб збагатитись,

Так селюки собі торгують пару,
Немов торговці — коней чи овець.
Одруження — важлива дуже справа,

Якої не вирішує повірник.
Не ми, а сам володар обирає
Дружину, щоб ділити з нею ложе.
Як він її найдужче любить, лорди,-
Для нас це найважливіша причина,
Що має переважити усе.
Бо примусовий шлюб — це тільки пекло,
Життя в гризні, у сварках безнастанних,
А добровільно з'єднані серця
Достойні лиш небесного вінця.
Кого ж ми повінчаєм з королем?
Таж Маргариту, короля дочку.
Краса, поєднана з високим родом,
їй прирекла лиш короля за мужа.
Хоробрість горда та безстрашний дух —
Не те, що бачиш у жінок звичайних,-
Ось запорука доброго потомства.
Син завойовника, наш Генріх Шостий
Спородить завойовників новй*х,
Коли із жінкою такого духу
Життя своє в коханні поєднає.
Отож, мілорди, згодьтеся зі мною:
Лиш Маргариті буть йому жоною.
Генріх Чи це така в твоєму слові сила,
Мій славний лорде Сеффолк, чи від того,
Що полум'ям кохання не палала
Моя тендітна юність ще ніколи,-
Не можу я сказати, тільки певен:
Такий я відчуваю біль у грудях
І між надією та страхом спір,
Що млосно стало від напливу дум.
Отож до Франції мерщій, мілорде!
На всі умови згодьтеся, добийтесь,
Щоб Маргарита зводила прибути
До Англії і тут коронувалась

Законною дружиною моєю.
На всі видатки ваші в цьому ділі
Нехай зберуть з народу десятину.
Йдіть! Поки не повернетеся ви,
Терзатимусь я безліччю турбот.
Не ображайтесь, добрий дядьку мій,
Судіть мене не зрілих літ судом,
А згадкою про молоді літа,
І простите це рішення моє.
Отож ви проведіть мене туди,
Де в самоті журбі своїй віддамся.
(Виходить)
Глостер Ох, я боюсь, це й кінчиться журбою.
Глостер та Ексетер виходять.
Сеффолк Тож Сеффолк переміг і піде він,-
Як в Грецію Паріс ішов колись,-
З надією також любов знайти,
Та щастя більше, ніж троянець, мати.
Бо ж Маргарита, у корону вбравшись,
Віднині правитиме королем,
Я ж — нею, королем і королівством.
(Виходить)

Примітки

ІСТОРИЧНІ ХРОНІКИ ШЕКСПІРА

В перший період творчості, в 90-х рр. XVI ст., Шекспір написав два цикли драматичних творів, які прийнято називати історичними хроніками. Разом вони складають ніби дві драматичні тетралогії, яким притаманні єдність проблематики й сюжетний зв'язок (три частини "Генріха VI" й "Рі-чард III" — перша тетралогія; "Річард II", дві частини "Генріха IV" й "Генріх V" — друга тетралогія). Поза цими двома циклами залишаються ще дві хроніки: "Король Джон" і "Генріх VIII", які, однак, становлять ніби пролог і епілог до обох тетралогій. Щоправда, "Генріх

VIII" був написаний наприкінці творчого шляху Шекспіра, в 1612 році. Оскільки ж ці твори, крім тематичної і, до певної міри, сюжетної єдності, відзначаються ще й великою змістовою та художньою своєрідністю, виникає необхідність дати їм групову типологічну характеристику.

Постали вони на грунті загостреного інтересу до історії, передусім історії національної, яким позначене зріле англійське Відродження. Пояснення ж цього явища слід шукати насамперед у перехідному характері доби, враховуючи до того ж, що в Англії XVI ст. перехід від феодальної формації до капіталістичної відбувався з особливою інтенсивністю. В другій половині XVI ст. різко зростає кількість історичних творів, покликаних задовольняти ией інтерес. Серед них виділимо "Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії" (1577), видані Р. Голіншедом,— саме з них Шекспір брав сюжети для своїх — драматичних — хронік. Про те, якого величезного значення сучасники геніального драматурга надавали знанню історії, красномовно свідчить хоча б ось ця декларація із хроніки Го-ліншеда: історія — це "есенція розуму, вершки досвіду, сік мудрості, серцевина розсудку, бібліотека знань, ядро політики, посвята в таємниці, календар часу, світоч істини, життя пам'яті..." (цит.: Б а р г М. Шекспир и история. М., 1976, с. 16). На цьому грунті й розквітає англійська історична драма зрілого Відродження — унікальне явище серед європейських літератур, і її вершина — Шекспірові історичні хроніки.

Англійських драматургів і глядачів того часу цікавила переважно національна історія, а в ній передусім — пізнє середньовіччя (XIV-XV ст). Для сучасників Шекспіра це був той учорашній день країни, коли зароджувалося її "сьогодні". В духовній культурі англійського Відродження починав формуватись історичний підхід до минулого, дистанціювання того минулого від сучасності. Саме в цю добу виникає поняття "часу" як специфічної історичної категорії, що їй належить принципово важлива роль і в концепції Шекспірових історичних хронік. З одного боку, у Шекспіра "час" — це рух самої історії, плинність усього існуючого у сфері життя людства, з другого — не певний момент історії, певна ситуація суспільно-політичного життя, що підлягає законові

змінності. Ці два поняття легко зливаються у єдине бачення історії як динаміки — змінності, твореної самими людьми. Це було зрушення, і досить радикальне, непорушного доти божественного порядку, на якому грунтувався середньовічний світогляд. Відбувалося зміщення акценту з волі провидіння на історичну самодіяльність людей — заявляв про себе ренесансний антропоцентризм, що йшов на зміну середньовічному теоцентризмові. Водночас у категорії "часу" проглядало усвідомлення об'єктивно діючих закономірностей і "велінь" історії, з якими Шекспір у хроніках постійно співвідносить наміри, вчинки, дії, прагнення своїх героїв-можновладців.

Проте й не слід перебільшувати історизм мислення Шекспіра і загалом митців Відродження. Адже насамперед цей історизм не поширювався на "суб'єкта історії" — на людину: і Шекспір, і інші письменники та мислителі Ренесансу виходили з розуміння людської природи як незмінної. А незмінність людської природи передбачала й незмінність певних фундаментальних основ і функцій людського буття. "Хоч поняття про час уже досягло в добу Шекспіра значного розвитку, воно ще не диференціювалося, як у наступні епохи. Минуле й теперішнє зближалися. Поєднання різних часів у одному творі мало за основу давню моральну традицію. Ідея еволюції людської свідомості ще не виникла... Історія читалася Шекспіром та його сучасниками як літопис людських доль, у яких проявлялися вічні закони життя" (А н и к с т А. Шекспир. Ремесло драматурга. М., 1974, с. 490).

Все це дозволяло Шекспірові без особливого зусилля актуалізувати минуле, переносячи на нього насущні суспільно-політичні й моральні проблеми сучасності. Можна сказати, що в ідеологічному плані історичні хроніки Шекспіра — це пряма проекція сучасності на минуле. Головним чином це були проблеми, породжені добою інтенсивного розвитку абсолютистської державності в Англії, як, наприклад: проблема державного порядку, протиставленого феодальній анархії; проблема абсолютної монархії, співвідношення влади й законності; значення особистості монарха, його якостей людини й правителя, від яких дуже багато залежало в долі держави й підданих; характер і стиль правління,

його відповідність "часові" тощо. У спеціальних дослідженнях досить переконливо показано, як в історичних хроніках Шекспіра проявилися ідеологічні настанови монархії Тюдорів, розкрита залежність від тих настанов трактування англійської історії загалом і її подій та особистостей зокрема. Але значення цього моменту не слід перебільшувати, бо тоді породжується хибна тенденція тлумачення Шекспірових хронік як своєрідних ілюстрацій названих настанов. Важливо тут вказати, що в цих творах знайшла своє вираження ренесансна гуманістична ідеологія, яка великою мірою визначає їхню ідейну й моральну атмосферу і коригує абсолютистські ідеологічні настанови. Водночас у них відбився і народний підхід до історії, народне розуміння правди й справедливості, яке теж увійшло важливим складником в ідейно-моральну атмосферу п'єс.

А головне, Шекспіра передусім цікавила людина в історії, людські характери й долі, колізії та переживання людей в історичному потоці; його хроніки наповнені великим, суто людським змістом, і цим змістом знімається й середньовічне провіденціалістське розуміння історії як "промислу божого", і, значною мірою,— згадані абсолютистські настанови. Очевидно, якби Шекспір надавав тим настановам такого ж значення, як деякі сучасні інтерпретатори, його хроніки давно б уже цікавили лише фахових істориків. Саме глибокий людський зміст, до того ж реалістично втілений (в широкому значенні слова), і привертає все нові й нові покоління до цих творів, робить їх справді безсмертними.

Історичні хроніки Шекспіра, чи, краше сказати, обидві історичні тетралогії, дають послідовне й цілісне відображення великого, майже столітнього, періоду в історії Англії —від останніх років XIV ст. по 1485 рік, коли на англійський престол зійшов Генріх VII і розпочалося правління династії Тюдорів, епоха розквіту абсолютизму. Більш ранній період англійської історії, початок XIII ст., відображає хроніка "Король Джон", яка стоїть осібно, але водночас і в плані історичному, і за основною тематикою є ніби прологом до основного масиву хронік, що складаються у дві тетралогії. Ще більше відокремлена від них хроніка "Генріх VIII", написана під кінець творчого шляху Шекспіра. Вона в

апологетичному плані зображає правління Генріха VIII, батька королеви Єлизавети; це єдина хроніка великого драматурга, де відбита сучасність. "Це п'єса про переможну абсолютну монархію, написана в період, коли абсолютизм іще не вичерпав своїх можливостей" (Ш в є д о в Ю. Исторические хроники Шекспира. М, 1964, с. ЗО).

Історичну і, відповідно, сюжетну основу головного масиву хронік Шекспіра становить міжусобиця двох феодальних угруповань, відома під назвою війни Білої і Червоної троянд. Хоч, власне, ця війна почалася в 1455 році виступом Річарда, герцога Иоркського, проти короля Генріха VI Ланкастерського, але боротьба між двома паростями династії Плантагенетів, Ланкастерською і Йорк-ською, започаткувалася ще на порозі XV ст., коли герцог Болінгброк у 1399 році скинув з трону Річарда II Плантагенета й проголосив себе королем Генріхом IV, поклавши початок правлінню Ланкастерської династії. Тому К. Маркс у "Хронологічних нотатках" указує на 1399 рік як на початок війни Білої і Червоної троянд (Архив Маркса и Знгельса. Т. VI. М., 1939, с. 306).

Справді, саме вчинена Генріхом IV узурпація поклала початок тривалій і запеклій боротьбі між двома феодальними угрупованнями. Щоправда, вона була притихла за Генріха V (1413-1422), який домігся блискучих успіхів у Столітній війні з Францією, надавши англійському феодальному дворянству широку можливість грабувати цю країну. Суперечності знову загострилися за Генріха VI (1422-1461), який був коронований у восьмимісячному віці, а згодом виявився слабким та безвольним правителем, що зрештою і призвело до згаданого виступу герцога Иоркського — до безпосереднього вибуху війни Білої й Червоної троянд. Англійська феодальна аристократія поділилася на два ворожі табори, на прибічників йоркської і Ланкастерської династій, емблемами яких були відповідно біла і червона троянди. Обидві ці династії були відгалуженнями роду Плантагенетів, а формальною підставою претензій Йорків на престол було те, що вони вважали себе спадкоємцями герцога Лайонела, третього сина Едварда III (1327-1377), тоді як Ланкастери були спадкоємцями Джона Ганта, четвертого сина згаданого короля. Піднявши повстання проти Генріха VI. герцог Річард

Йоркський у 1460 році захопив його в полон і домігся зречення короля від престолу. Проте дружина Генріха VI, королева Маргарита, за допомогою шотландців завдала поразки йоркістам під Вейкфілдом (грудень 1460) і на недовгий час поновила чоловіка на троні. Герцог Йоркський загинув у тій битві, але його старший син Едвард, здобувши перемогу під Таутоном (березень 1461), вступив у Лондон і проголосив себе королем Едвардом IV (1461 — 1483). Однак і після цього Ланкастери продовжували боротьбу і лише у битві під Барнетом (травень 1471) зазнали остаточної поразки. Остання фаза війни Білої і Червоної троянд розігрується в середині 1480-х років. Після смерті Едварда IV міжусобиця спалахнула в таборі йорків: брат покійного короля і регент Річард Глостер зміщує малолітнього короля Едварда V і проголошує себе королем Річардом III (1483-1485). Проти нього виступає граф Річмонд, представник родини Тюдорів, який перемагає у битві при Босворті (серпень 1485) і стає королем Генріхом VII. З ним почалася нова епоха в історії Англії — епоха розквіту абсолютистської державності, яка була кроком уперед в історичному поступі країни.

Чим же була ця війна у своїй суспільно-історичній сутності й наскільки ця сутність відбита в історичних хроніках Шекспіра? Була вона не тільки феодальною міжусобицею, звичайною для середньовіччя, а й виявом глибокої кризи феодально-середньовічного світопорядку. Втративши можливість грабувати Францію внаслідок несприятливого повороту в Столітній війні, групи англійських феодалів прагнуть зміцнити свої позиції і розширити володіння в самій Англії, що призводить до різкого загострення міжусобиць у другій половині XV ст. Взявши владу, обидва табори насамперед перекроюють володіння, намагаються захопити якомога більше земель і титулів, що й показує досить виразно Шекспір у своїх історичних хроніках, певною мірою виявляючи приховану пружину прагнень і дій феодальної аристократії. Однак війни Білої і Червоної троянд призводять до наслідків, протилежних цілям і прагненням їхніх учасників. Обидва табори хотіли розширити владу й володіння, зберігаючи, проте, феодальну децентралізацію; об'єктивно ж вони прийшли до самознищення і розчищення шляху для абсолютної монархії Тюдорів, яка була, за

словами Ф. Енгельса, перемогою над феодалізмом, хоч ще й не бюргерства, а королівської влади (Маркс К-, Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 397).

Так прокладала собі шлях історична необхідність, і це не без своєрідної патетики відображено в драмах Шекспіра. Особливо ж сильне вираження отримав у них трагедійний аспект цього історичного процесу — самознищення старої феодальної знаті з її рицарськими звичаями й традиціями, на зміну якій ішло нове дворянство буржуазного походження і з буржуазними тенденціями.

Історичні хроніки Шекспіра створювалися не за хронологічною послідовністю їхнього змісту. На самому початку творчого шляху драматурга були написані трилогія "Генріх VI" і "Річард III", які відображають власне війну Білої і Червоної троянд та її "непередбачений" фінал. Це перша тетралогія. Другу тетралогію, що складається з драм "Річард II", "Генріх IV" (дві частини) та "Генріх V", Шекспір написав у другій половині 90-х рр, XVI ст., десь із 1596 по 1599 рік, коли його талант драматурга досяг повного розквіту. В другій тетралогії змальовується період історії Англії, що передував війні Білої і Червоної троянд: перша третина XV ст., коли визрівала фатальна для англійської феодальної знаті міжусобиця. Слід сказати, що за своїм художнім рівнем перша тетралогія значно поступається другій, і, щоб у цьому пересвідчитись, досить елементарного зіставлення "Генріха VI" з "Генріхом IV". Однак сюжетно (а сюжет у хроніках Шекспіра — це рух самої англійської історії) перша тетралогія іде за другою і є її прямим продовженням.

Як видно зі сказаного, обидві тетралогії Шекспіра з їхніми "прологом" і "епілогом" створювалися не за заздалегідь складеним планом, а поставали спонтанно. Таке групування творів у Шекспіра відсутнє, запропоноване воно дослідниками пізніших часів.

І, нарешті, коротко скажемо про жанрову специфіку історичних хронік, особливості їхньої структури. В спеціальному дослідженні Ю. П.

Шведов дав їм таке визначення: "До жанру хронік слід віднести п'єси з вітчизняної історії, в яких Шекспір, не міняючи головних історичних дійових осіб, прагне засобами драматургії відтворити й пояснити вірогідні події англійської історії" (Ш в є —дов Ю. Исторические хроники Шекспира, с. 10). Визначення конкретне, і в цьому його приваблива сторона, але в ньому повністю опущені жанрово-структурні моменти. Тому необхідно додати: історичні хроніки — це своєрідне жанрове утворення, що виникло в ренесансній Англії на основі синтезу історії й драми, s виразним тяжінням до трагедійного звучання. Сам Шекспір, як і інші драматурги, його сучасники, нерідко називав свої хроніки трагедіями (наприклад, "Трагедія про короля Річарда III"), і дослідники пізніших часів зближають їх із трагедіями, а то й зараховують до них.

Зближення історії та драми мало давню традицію, яка йде від античності. Вже тоді "творити історію — означало розігрувати земну драму людського життя. В свою чергу, театр "розігрував", "оживляв", "повторював" різноманітні "історії" (Б а р г М. Шекспир и история, с. 14). В Англії доби Відродження не просто загострюється інтерес до історії, але й сама історія все виразніше починає сприйматись як сповнена поважного й повчального змісту драма людських доль. Тут важливу роль відігравала гуманістична ідеологія доби, яка і в історії центр ваги зміщувала на її людський, зрештою — моральний і духовний — зміст, на розкриття цього змісту, прихованого за строкатим потоком подій і фактів. Причому цей зміст ренесансні драматурги розкривали виключно в аспекті трагедійному, оскільки історична свідомість, що вже давно помічено, складалась як функція свідомості трагедійної і довгий час лишалася пов'язана з нею. Варто тут згадати й про те, що розмежування сфер між двома основними драматичними жанрами проводилося тоді за принципом: сфера трагедії — держав-но-1сторичне життя, сфера комедії — життя приватне. Навчання у історії мисли-лося головним чином як "навчання на помилках", що породжуються інтересами й пристрастями, нахилами й прагненнями історичних героїв; звідси недалеко до центрального в трагедії поняття "трагічної вини". Те саме знаходимо і в історичних хроніках Шекспіра: так, політичний і моральний сенс "Річарда II" для тогочасних глядачів полягав

насамперед у помилці головного героя, який хоче правити державою, ніби вотчиною; сенс "Генріха VI" — в тому, що її герой, невдатний приборкувати феодалів і правити державою, все-таки чіпляється за владу; глибинний сенс "Річарда III" — теж у помилці героя, в його волюнтаризмі, спробі повстати проти "часу", покладаючись на свої індивідуальні сили й можливості тощо.

Водночас історичним хронікам Шекспіра притаманні жанрові ознаки, що відрізняють їх від трагедій. На змістовому рівні це передусім їх насиченість політичною проблематикою, їхній чітко виражений, так би мовити, державно-історичний сюжет. Деякі дослідники вбачають у цьому їхню визначальну жанрово-тематичну рису. Так, Л. Ю. Пінський пише: "Життя нації, що проявляється в політичних колізіях, створює таку ж цілісність у хроніках, як у комедіях — життя Природи в колізіях особистих почуттів, а в трагедіях — життя соціальне в колізіях між особистістю і суспільством" (П и н с к и й Л. Шекспир. Основньїе начала драматургии. М., 1971, с. 10). Слід указати й на те, що саме відчуття та розуміння трагічного в хроніках Шекспіра далеке від класичного; як видно навіть із наведених вище прикладів, це трагізм, що великою мірою породжується зовнішніми причинами й ситуаціями і має переважно зовнішній характер. І коли деякі хроніки, будучи монодрамами, за своєю будовою наближаються до трагедій (звичайно, не класичних, а таки шекспірівських), то інші в цьому відношенні далеко від них відходять, мають структуру скоріше хронікально-епічну, ніж драматичну. Хроніки засновані на дійсних історичних подіях і не можуть далеко відхилятися від історичної канви. Звичайно, в них Шекспір удавався до відбору подій, до їх переміщення, перегрупування, злиття — тобто допускав вільне поводження з фактами, але тільки в певних межах, що допускаються історичною правдою. Хроніки Шекспіра — художні твори, отже, домисел відіграє в них велику роль, хоч і не поширюється на фундаментальні історичні події та їхню послідовність.

ГЕНРІХ VI

Історична хроніка "Генріх VI" була написана найраніше і взагалі вважається першим твором Шекспіра. Але три її частини з'явилися не у відповідності з хронологією історичних подій, в них відображених. Найраніше була написана (1590) і надрукована (1594) друга частина хроніки, за нею — третя (відповідно 1591 і 1595), і останньою була створена перша частина (1592), яка за життя Шекспіра не публікувалась і з'явилася друком посмертно в першому зібранні його творів, знаменитому Folio 1623 року. Назване воно так тому, що вийшло великим форматом, в аркуш (лат. in folio) — на противагу окремим виданням п'єс, що випускалися форматом невеликим, у чвертку аркуша (in quarto), й називаються відповідно Quarto, скорочено — F і Q. Слід зазначити, що таке датування трьох частин "Генріха VI" не є твердо установленим, оскільки для цього немає достатніх документальних підтверджень,— воно лише найвірогідніше, і на ньому сходиться більшість авторитетних сучасних шекспірознавців. Основним джерелом сюжету для всіх трьох частин твору стали "Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії" Голіншеда в їх другому, доповненому виданні 1587 року; використав Шекспір також хроніки Голла, Крафтона, Фабіана.

Невідповідність появи частин "Генріха VI" відбитій в них хронології подій свідчить і про те, що ці частини Шекспір створював як окремі твори і лише після написання першої частини вони склалися в трилогію, яка після появи "Річарда III", сюжетно й тематично з нею тісно пов'язаного, переросла в тетра— ; логію. До того ж друга й третя частини спершу виходили окремими виданнями під назвами, які акцент ставлять не на долі Генріха VI, а на інших історичних подіях і особах, у них зображених. Друга частина в першому окремому виданні називалася "Перша частина ворожнечі між двома славними домами Йорків і Ланкастерів, із зображенням смерті доброго герцога Гемфрі, вигнання і смерті герцога Сеффолка і трагічного кінця гордого кардинала Вінчестерського, з відомим повстанням Джека Кеда і першими претензіями герцога Иорка на корону". Третя частина в окремому виданні називалася "Правдива історія Річарда, герцога Иоркського, і смерть доброго короля Генріха VI, з повним зображенням ворожнечі між домами Йорків і Ланкастерів". Текст обох частин у цих

окремих виданнях настільки відхиляється від їхнього канонічного тексту в Folio 1623 року, що довгий час існувала думка, висловлена Е. Мелоном ще наприкінці XVIII ст., нібито спершу це були окремі п'єси, написані невідомим автором (чи авторами), які згодом Шекспір використав для своєї трилогії. Насправді ж, як це остаточно довели шекспірознавці XX ст., зокрема П. Александер, обидва видання були не джерелами двох частин шекспірівського "Генріха VI", а їх першими, "піратськими" друками, здійсненими на основі записів театральних вистав і повними текстових спотворень. Поширена також думка, що й канонічний текст "Генріха VI" не належить повністю Шекспірові, що в написанні твору чи принаймні окремих його частин брали участь також інші драматурги того часу (Р. Грін, Т. Кід, К. Марло тощо). Часто при цьому посилаються на художню недосконалість хроніки, нібито недостойну геніального драматурга. На це можна відповісти, що, по-перше, Шекспір не відразу став Шекспіром (не забуваймо, що "Генріх VI" — його перший твір), а по-друге, і в геніальних митців не всі твори (чи частини їх) піднімаються до найвищого рівня, серед них трапляються й слабкіші, "прохідні".

В трилогії "Генріх VI" охоплюється півстолітній період англійської історії. Дія першої частини розпочинається в 1422 році, зразу ж після смерті Генріха V, дія третьої частини закінчується в 1471 році вбивством Генріха VI. В трилогії відображені завершальний етап Столітньої війни між Англією і Францією, початок і кульмінація війни Білої і Червоної троянд. (Фінал цієї міжусобної війни змальований у хроніці "Річард III").

У першій частині, сюжетно слабкіше пов'язаній з іншими частинами "Генріха VI" і всією тетралогією, дія в основному відбувається у Франції, де безславно для англійських завойовників завершувалася Столітня війна. Францію охопив широкий патріотичний рух, який очолила народна героїня Жанна д'Арк, і англійці почали зазнавати поразки за поразкою. В першій частині "Генріха VI" пояснення потребує насамперед шекспірівське зображення Жанни д'Арк, яке далеко розходиться з історичною дійсністю. Образ народної героїні Франції тут подано в плані зниженому, відверто тенденційному, зі специфічно "англійського" погляду. їй приписується чаклунство й зв'язок зі злими духами, хитрощі

й демагогія, автор грубо позбавляє її моральної величі й благородства, зокрема в сцені перед стратою. Одне слово, це аж ніяк не історична Жанна д'Арк, а віддзеркалення того образу Орлеанської діви, що склався в таборі її ворогів, англійських феодалів, і при сприянні церкви набув поширення на батьківщині Шекспіра. Жанні д'Арк протиставлений англійський полководець Толбот, який виступає в хроніці довершеним утіленням не тільки всіх рицарських чеснот, а й високого патріотизму, самовідданості, близькості до простих воїнів, народу. Як уже слушно зазначали дослідники, високі якості та риси, притаманні Жанні д'Арк, Шекспір у неї "відчужує" і переносить їх на Толбота, що насправді був пересічним феодальним полководцем-завойовником.

Але наскрізна тема трилогії "Генріх VI" —це загострення суперечностей серед англійської феодальної знаті, які переростають у міжусобну війну Білої і Червоної троянд. Зав'язку цієї теми знаходимо вже на початку першої частини "Генріха VI", де показана гризня феодалів над труною Генріха V. Своєрідним лейтмотивом усієї першої тетралогії звучать слова Бедфорда із цієї ж сцени:

Чекайте лихоліття, о нащадки!

Дитя не молоко, а сльози виссе,

Багном солоних сліз наш острів стане,

Оплачуть мертвих лиш самі жінки.

Необхідність продовжувати війну з Францією стримувала до певного часу чвари в середовищі англійської феодальної верхівки, зате з тим більшою силою вибухають вони після безславного завершення Столітньої війни. В другій частині "Генріха VI" Шекспір показує поділ феодальної аристократії на табори й групи, нескінченні усобиці й сутички між ними, криваві інтриги, підступність і жорстокість, і все це зрештою виливається в запеклу війну. В короткій статті немає місця для

коментованого переповідання всіх цих подій, тож наведемо лише характеристику К. Маркса, який писав, що ще задовго до закінчення війни з Францією барони (як пересічні головорізи) перетворилися в справжніх розбійників, метою життя яких стала погоня за золотом, пристрасть до грабування, розорення ферм і спустошення міст, викупи за полонених... Вихована таким чином на полях битв у Франції "нахили" змогли, нарешті, проявитися в самій Англії. Ще до початку Війни Троянд дворяни стали такими ж безсоромними й розбещеними у себе на батьківщині, якими корисливими й жорстокими були вони за морем. (Архив Маркса и Знгельса. Т. VIII, с. 401).

Безпосередньо Війна Троянд в основному змальовується в третій частині хроніки. Своєрідною інтродукцією до неї є сцена із I дії, де Кліффорд, що належить до табору Ланкастерів, безжально вбиває хлопчика Ретленда,, сина герцога иоркського. І далі нескінченним ланцюгом ідуть сцени сутичок, змов, битв, кровопролить, жорстокостей, яким, здається, не буде зупину. Слід сказати, все це надає дії третьої частини "Генріха VI" трохи поверхового характеру, але водночас яскраво зображає страхітливий історичний процес самознищення англійської феодальної аристократії. Похмурий характер третьої частини "Генріха VI" ше більше посилюється безперспективністю її фіналу: до влади приходять люди, геть заплямовані кров'ю, настільки втягнуті у вир міжусобиці, що про інше вже й неспроможні думати. Особливо зловісна серед них постать герцога Глостера, майбутнього короля Річарда III.

Проте зміст трилогії "Генріх VI" не вичерпується живописанням жорстокої міжусобиці, в якій гинула стара феодальна аристократія. На історичному матеріалі Шекспір ставить проблеми, актуальні для його сучасності, зокрема взаємопов'язані проблеми державного порядку і монархічної влади, розглядаючи їх у співвідношенні з рухом історії, з категорією "часу". Малюючи розгул феодальної анархії, він тим самим наголошував водночас на необхідності державного порядку, який, за умовами й поняттями того часу, забезпечувався лише сильною королівською владою. Можна сказати, що, виводячи у своїх історичних хроніках образи різних королів, Шекспір акцентував різні аспекти,

розглядав різні варіанти проблеми монархічної влади й особистості монарха.

В хроніці "Генріх VI", так би мовити, розігрується варіант: що буває з державою, коли у відповідальний історичний момент трон посідає хоч і не злий, але слабкий, безвольний монарх, який перебуває в розладі з "часом". Будучи королем, Генріх VI волів, щоб державні справи вершили інші. Для себе ж він бажав тихого й благочестивого існування, своєю душею відданий був іншому, патріархальному часові й стилеві життя. Шекспір не без співчуття зображає муки доброго Генріха VI, втягнутого в криваву круговерть міжусобиці, але цим не знімає з нього історичної провини, яка полягала не тільки в його слабкості, нездатності приборкати буйних феодалів, а й у тому, що, будучи неспроможним правити, він усе-таки чіплявся за корону, чим лише множив кровопролиття.

Трилогія "Генріх VI" належить до тих історичних хронік Шекспіра, де значне місце посіла тема народу в історії. Причому народ показаний у трилогії не тільки як жертва феодального насильства і розбою, але і як активна сила історії, здатна впливати на хід речей, на долю держави. З народом, із його ставленням до тих чи інших акцій та діячів змушені рахуватися можновладці, про що не раз говориться у трилогії. Так, у другій частині саме рішучий виступ народу змушує короля і королеву відправити у вигнання герцога Сеффолка після смерті герцога Гемфрі, популярного серед лондонців. Не пройшов для Шекспіра безслідно історичний урок Жанни д'Арк, що відбилося передусім в образі Толбота (перша частина). В сцені, де графиня Овернська робить спробу його полонити, цей герой заявляє, показуючи на простих воїнів, які миттю прийшли йому на виручку: "Толбот — тільки тінь себе самого", а ось ці воїни — його сутність: "тіло, м'язи, руки й сила". Значний інтерес становить зображення народного повстання Джека Кеда в другій частині трилогії — це зображення буржуазні дослідники нерідко тлумачили як свідчення аристократичних симпатій Шекспіра, а то й його антидемократизму. Справді, зображаючи це повстання, Шекспір показав чимало непривабливих його сторін і проявів, але де пояснюється цілим

комплексом конкретно-історичних обставин і причин. Не маючи змоги тут його докладно з'ясовувати, пошлемося на висновок, який робить О. А. Анікст: "Дорікати Шекспірові за створені ним картини народних рухів можуть лише ті, хто незнайомий з історією і вимагає від митця ідеалізації дійсності. Реалізм Шекспіра проявився не тільки в тому, що він показав розмах народного руху, його стихійний характер, але також і у винятково глибокому розкритті внутрішньої слабкості, притаманної рухам такого типу в середні віки, та й у пізніші часи" (А н и к с т А. Творчество Шекспира. М., 1963, с. 129).

За своєю структурою п'єси, що складають трилогію "Генріх VI", найбільш, так би мовити, хронікальні, найбільш нагадують драматизовані давні хроніки. В них порівняно слабко виявлений принцип драматичної організації твору, драматичної концентрації дії: події тут розгортаються в епічному часі й просторі, не стягувані до єдиного внутрішнього центру. Можна сказати, що в методі розгортання дії Шекспір ще йде тут якоюсь мірою від середньовічних містерій — шляхом показу яскравих і досить-таки розмежованих епізодів, що змінюють один одного. Конфлікти нерідко не вирішуються в рамках однієї п'єси й переносяться в іншу — в межах усієї першої тетралогії. Зустрічаються в трилогії релікти середньовічного театру з його тяжінням до притчевості, оголеним дидактизмом, як, наприклад, у п'ятій сцені II дії третьої частини, де перед Генріхом VI з'являється спершу батько, що волочить за собою тіло вбитого ним сина, а потім син, що тягне тіло батька. Досить широко застосовуються в трилогії також засоби поширеної в другій половині XVI ст. "кривавої трагедії", щедру данину якій Шекспір віддав у "Тіті Андроніку". В усіх трьох частинах діалог іще раз у раз розпадається ніби на окремі оперні партії дійових осіб, крізь які не без труднощів пробивається динамізм дії. В тих "партіях" автор мобілізує всі поетичні й риторичні засоби, щоб відтворити атмосферу лихоліття з усіма його жахами й стражданнями. А все це зрештою характеризує "Генріха VI" як твір, характерний для періоду становлення Шекспіра-драматурга.

Українською мовою трилогія "Генріх VI" виходить уперше.

ПРИМІТКИ ДО "ГЕНРІХА VI", ЧАСТИНИ ПЕРШОЇ

С. 45-46. Генріх VI (1421 —1471)-англійський король, син Генріха V і Катеріни, французької принцеси. Був коронований у восьмимісячному віці, в 1431 році коронувався також як король Франції. Слабодухий і побожний, Генріх VI був неспроможний провадити тверду внутрішню і зовнішню політику. Зміщений з престолу в 1461 році, через десять років був забитий у Тауе-рі за розпорядженням Едварда IV.

Маргарита Анжуйська, королева Англії (1429-1482) —-дочка короля Рене; одружена з Генріхом VI у 1445 році, вершила за нього державні справи; очолювала прибічників Ланкастерської династії.

Рене — номінальний неаполітанський король; після одруження з Маргариток) Генріх VI віддав йому французькі провінції Анжу і Мен. Був також поетом і музикантом.

Карл, дофін — син французького короля Карла VI, у 1429 році в Реймсі був коронований Жанною д'Арк на короля Франції.

Герцог Бедфорд — дядько короля, голова регентської ради за його неповноліття. Вмілий адміністратор. Помер у 1435 році, після спалення Жанни д'Арк, а не перед цим, як говориться у Шекспіра.

Гемфрі, герцог Глостер — дядько короля, лорд-протектор королівства. Впав жертвою інтриг єпископа Вінчестерського.

Томас Бофорт, герцог Ексетер — двоюрідний дід короля, помер у 1426 році. Виведення його в ряді сцен хроніки, зокрема в сцені коронації Генріха VI в Парижі 1431 року, є домислом Шекспіра.

Генрі Бофорт, єпископ Вінчестерський — двоюрідний дід короля, лорд-канцлер королівства. Відігравав активну роль у регентській раді; підтримував одруження Генріха VI з Маргариток) д'Анжу.

Джон Бофорт, герцог Сомерсет — онук Джона Ганта, воював разом з Генріхом V у Франції. Залишив єдину дочку Маргариту, яка вийшла заміж за Ед-мунда Тюдора, графа Річмонда, і стала матір'ю майбутнього короля Генріха VII, засновника династії Тюдорів.

Річард Плантагенет-син графа Кембріджа; від Генріха VI отримав титул герцога йоркського. З 1435 по 1445 рік — регент Франції. Далі — претендент на корону Англії, глава партії Йорків до загибелі в 1460 році. Батько Едвар-да IV, графа Ретленда, герцогів Кларенса і Глостера (див. хроніку "Річард III").

Граф Сеффолк — один із сподвижників Генріха V у Франції. Влаштував шлюб Генріха VI з Маргариток), завдяки їй став першою особою в королівстві. Викликав загальну ненависть своєю зарозумілістю і корисливістю. У 1450 році був відправлений у вигнання і загинув від рук невідомих убивць.

Лорд Толбот, згодом граф Шрусбері — один з англійських воєначальників у Франції; зображений Шекспіром як ідеальний герой.

Едмунд Мортімер, граф Марч — насправді не був в'язнем Тауера і воював у Франції разом з Генріхом V. У Тауері був ув'язнений (і скараний за підтримку повстання в Ірландії) його дядько, Джон Мортімер.

Граф Уорік — один з англійських воєначальників у Франції, помер у 1439 році. Знаменитий Річард Уорік, "творець королів", був його зятем.

Герцог Бургундський — герцог Філіпп Добрий, який воював на боці англійців до 1435 року, тобто до рішучого переламу в Столітній війні.

Бастард, герцог Орлеанський — позашлюбний син Луї Орлеанського, один з найкращих французьких полководців того часу.

Жанна д'Арк (близько 1412-1431)-національна героїня французького народу. Селянка з походження, організувала відсіч англійцям і завдала їм ряд поразок, які привели до перелому в Столітній війні й визволення Франції. Захоплена в полон бургундцями й передана англійцям, була приречена церковним судом до спалення за "зв'язок з дияволом". У хроніці Шекспіра зображена тенденційно, з "англійського" погляду.

С. 48. Ми втратили Гюйєну, Раймс, Шампань, Париж, і Орлеан, і Пуатьє.— Заради драматичного ефекту Шекспір концентрує в часі втрати, яких англійці зазнали у Франції протягом майже чверті століття. Шампань у переліку згадана помилково.

С. 49. З герба твого лілеї вже зірвали...— Білі лілеї — емблема французьких королів. Після того як Генріх II Плантагенет став також французьким королем, лілеї з'явились і на гербі англійських королів. Метафоричне вираження факту втрати англійськими королями французьких земель.

С. 51. Відзначимо отак Георга свято.— Святий Георг вважався небесним покровителем Англії.

Елтем — замок неподалік від Лондона, з XIII по XVI ст. резиденція англійських королів.

С. 52. ...Марса шлях на небесах І на землі...— Мова йде про Марса — бога війни і про Марс — планету, рух якої в ті часи ще не був вивчений.

Фруассар, Жан (близько 1338-близько 1410)-автор хроніки з історії Франції, де описана Столітня війна до початку XV ст.

С. 53. Роланд, Олів'е — герої "Пісні про Роланда", французького героїчного епосу.

С. 54. Турень — провінція в Західній Франції. Дебора — біблійний персонаж, пророчиця і войовниця, згадувана в біблії.

С. 55. Я — мов галера та зухвала й' горда, Що Цезаря несла з його судьбою.— Плутарх у своїх "Життєписах" розповідає, що, коли переодягнений Цезар переправлявся морем у Брундізій (Бріндізі) на невеликій галері, несподівано налетіла буря. Щоб заспокоїти моряків, Цезар звернувся до керманича зі словами: "Друже, ти везеш Цезаря і його долю". "Життя Цезаря" було відоме Шекспіру в англійському перекладі Т. Норта.

Чи надихав не голуб Магомета? — В ренесансних "загальних історіях" (Мюнцера, Ралея та інших) розповідалося: Магомет, привчивши голуба клювати зерна з його вуха, згодом заявив арабам, що то посланець святого духа передає йому веління небес.

Ані Єлена, мати Константна, Тобі не рівня, ні Філіппа дочки.— Єлена, мати імператора Константане, який в IV ст. н. є. проголосив християнство офіційною релігією Римської імперії, вважалася пророчицею і святою, як і чотири дочки апостола Філіппа.

С. 57. Ось тут — Дамаск, а ти — проклятий Каїн, Тож брата Авеля убий, як хочеш.— В "Мандрах Джона Мандевіля", збірнику легенда оповідей і раритетів, популярному в тогочасній Англії, говорилося: "В тому місці, де побудовано Дамаск, Каїн убив Авеля".

С. 58. Вінчестер пранцюватий...— В районі, де стояв палац єпископа Вінчестерського, жили повії.

С. 61. Вчиню, Плантагенет є...— Нащадок Едварда III по бічній лінії, граф Солсбері належав до роду Плантагенетів.

С. 62. Я кров пущу тобі, коли ти відьма...— Існувало повір'я, що той, хто пустить кров чарівниці, звільняється від її чарів.

С. 64. Астрея — в римській міфології, дочка Юпітера і Феміди, богині справедливості, покинула землю і сяє на небі сузір'ям.

Мов сад Адоніса...— В грецькій міфології, Адоніс — юнак-красень, якого покохала Афродіта і який загинув, полюючи на вепра; по смерті став квіткою. Символ природи, що вмирає восени і оживає весною.

Родопа (VI ст. до н. є.) — грецька куртизанка, яка, згідно Геродоту, стала дружиною царя міста Мемфіса й наказала побудувати собі піраміду.

...самоцвітна Даріева скринька.— Скринька, яку Александр Македонський захопив у перського царя Дарія і в якій возив списки поем Гомера.

Вже не благатимем Дені святого...— Святий Діонісій (Сен-Дені) вважався небесним покровителем Франції.

С. 70. Як Томіріс-скіфянка смертю Кіра...— В помсту за смерть сина скіфська цариця Томіріс убила перського царя Кіра (559-509 до н. є.) і кинула його голову в бочку з людською кров'ю зі словами: "Напийся досхочу крові, ти ж її завжди так прагнув".

С. 73. Зірве з цього куща троянду білу.— Ця сцена в саду Темп-ля — вимисел Шекспіра, унаочнення геральдичної метафори; символізує розкол серед англійської знаті й початок війни Білої та Червоної троянд. Насправді ж червона троянда здавна була емблемою роду Ланкастерів; біла троянда стала емблемою роду Йорків з моменту надання Річардові Плантагенету титулу герцога Йоркського.

С. 74. Де-Ла-Пуль, скорочено Пуль,— старовинне, нормандського походження, прізвище графа Сеффолка.

Та він же тільки в цім священнім місці Такий хоробрий...— Темпль — володіння рицарів-тамплієрів (храмовиків), уважався священним місцем, де не допускалося насильство.

С. 76. Генріх Монмут — король Генріх V, що народився в Мон-муті.

С. 87. Геката — в римській міфології, богиня підземного царства; у середньовічних повір'ях — повелителька відьом.

С. 88. Пендрагон — у кельтському фольклорі, батько короля Ар-тура, героя давньоанглійських легенд.

С. 92. Я переможений...— Вся ця сцена — вимисел Шекспіра. Насправді бургундський герцог Філіпп порвав з англійцями й перейшов на бік французів у 1435 році, тобто через чотири роки після смерті Жанни д'Арк.

С. 93. На нашу коронацію прибудьте! — Генріх VI, будучії королем Англії, говорить про своє коронування королем Франції.

С. 108. Тож за крітянином іди на бій, Ікаре...— Себе й свого сина Толбот порівнює з міфічним Дедалом та Ікаром; як Дедал, щоб утекти з крітського полону, змайстрував собі й синові крила, чим призвів того до загибелі, так і Толбот покликав на війну сина, де йому судилося загинути.

С. 110. Алкід — одне з імен Геракла.

С. 111. Від імператора...— Тут ідеться про імператора так званої Священної Римської імперії, середньовічної німецької монархії.

С. 112. Що? Вінчестера висвятили вже У кардинальський сан?..— Про отримання кардинальського сану єпископом Вінчестерським уже йшлося раніше (дія I, сцена 3). У цьому недогляді деякі дослідники

вбачають свідчення того, що в написанні "Генріха VI" брали участь різні автори.

С. 114. Ви, духи вибрані, мої провидці...— Вся ця сцена побудована на поширених у тогочасній Англії уявленнях про Жанну д'Арк як чаклунку, що зналася зі злими духами. Цим, власне, і пояснювали її перемоги над англійцями.

...посланці Владики Півночі...— Основним місцем перебування злих духів вважалася Північ.